
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Δραστηριότητες Δημιουργικής Γραφής στο Νηπιαγωγείο
με χρήση Σύγχρονων Τεχνολογιών»**

**“Creative Writing Activities in Pre-School Education using
ICT (Information and Communication Technologies)”**

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: Χονδρογιάννη Ελισάβετ

ΑΕΜ: 2661

ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: Νικόλαος Φωτόπουλος

ΜΑΪΟΣ 10, 2016

ΦΛΩΡΙΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	6
1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ	6
1.1.1 Α ΠΕΡΙΟΔΟΣ	6
1.1.2 Β ΠΕΡΙΟΔΟΣ.....	7
1.1.3 Γ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	8
1.1.4 Δ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.....	9
1.2 ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ	12
1.2.1 ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ	12
1.2.2 ΥΠΕΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ	13
1.2.3 ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ	13
1.2.4 ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ.....	14
1.2.5 ΠΑΡΝΑΣΣΙΣΜΟΣ	15
1.2.6 ΝΑΤΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ	16
1.2.7 ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ	16
1.2.8 ΚΛΑΣΣΙΚΙΣΜΟΣ	17
1.3 ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	18
1.4 ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ	19
1.4.1 Α΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:	19
1.4.2 Β΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:	19
1.4.3 Γ΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:.....	20
1.4.4 Δ΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:	20
1.4.5 Ε΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:	21
1.5 ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	21
1.6 ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΕΙΔΗ ΚΑΙ ΓΕΝΗ	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ	24
2.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ	24
2.2 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	25
2.3 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ	29
3.1 ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ: ορισμός, πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα	29
3.2 ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΣΕ ΜΙΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	30

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ	32
4.1 ΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ	32
4.2 ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ	33
<i>ΣΤΑΔΙΟ 1° : ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ .....</i>	<i>34</i>
<i>ΣΤΑΔΙΟ 2° : ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ – ΛΟΓΙΑ ΗΡΩΩΝ .....</i>	<i>35</i>
<i>ΣΤΑΔΙΟ 3° : ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΟΛΥΜΕΣΩΝ.....</i>	<i>37</i>
<i>ΣΤΑΔΙΟ 4° : ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΑΣΚΗΣΕΩΝ.....</i>	<i>37</i>
4.3 ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ.....	38
ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	40
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	41
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	43

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρακάτω εργασία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια εκπόνησης Πτυχιακής Εργασίας στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών. Στόχος της εργασίας, είναι η διδασκαλία της Δημιουργικής Γραφής στο Νηπιαγωγείο αλλά και τις πρώτες τάξεις του Δημοτικού, μέσω δομημένων δραστηριοτήτων με τη βοήθεια και τη χρήση των Σύγχρονων Τεχνολογιών και της Λογοτεχνίας. Επομένως, κρίθηκε αναγκαία η σύνδεση επιμέρους οργάνων και μέσων των τριών αυτών ακαδημαϊκών πεδίων, για τον σχεδιασμό ολοκληρωμένων δραστηριοτήτων, οι οποίες αν και βρίσκονται σε θεωρητικό πλαίσιο, έγινε προσπάθεια να πλησιάσουν όσο το δυνατόν περισσότερο την ορθή πρακτική τους υλοποίηση.

Στη συνέχεια, γίνεται καταγραφή των στοιχείων που επιλέχθηκαν από κάθε ακαδημαϊκό πεδίο αλλά και του τρόπου, με τον οποίο συνδέθηκαν μεταξύ τους, για την οργάνωση της παρούσας παιδαγωγικής πρότασης. Από τον κλάδο της Λογοτεχνίας επιλέχθηκε, κυρίως το ποίημα, χωρίς βέβαια να αποφεύγεται το πεζό κείμενο, θεωρώντας ότι είναι πιο εύκολο και πιο οικείο σε μικρά παιδιά, απ' όσο το δεύτερο. Στη συνέχεια, ως ασκήσεις Δημιουργικής γραφής επιλέχθηκαν οι εξής: δημιουργία 2στιχου και κατ' επέκταση 4στιχου ποιήματος, αλλαγή ύφους κειμένων, αλλά και δημιουργία ποιήματος και ιστοριών με τη βοήθεια της νηπιαγωγού. Συνεχίζοντας, έγινε προσπάθεια να χρησιμοποιηθεί ο κλάδος των Σύγχρονων Τεχνολογιών όσο το δυνατόν πιο ανώδυνα, εξαιτίας του νεαρού της ηλικίας των παιδιών. Έτσι, επιλέχθηκε η εικονογράφηση ποιημάτων και ιστοριών που θα έχουν δημιουργήσει τα ίδια τα παιδιά, η δημιουργία ηρώων αλλά και η προβολή βίντεο που έχουν σκοπό την προώθηση της Δημιουργικής Γραφής.

Ακολούθως, πραγματοποιείται έκθεση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης των τριών παραπάνω ακαδημαϊκών πεδίων και ακολούθως πρόταση συγκεκριμένων ασκήσεων και δραστηριοτήτων ως παραδείγματα. Σε κάθε στάδιο της δημιουργίας των ασκήσεων εκτίθεται ο τρόπος σκέψης που ακοληθήθηκε και οι λόγοι, για τους οποίους, επιλέχθηκαν οι συγκεκριμένες δραστηριότητες. Σημαντικό το γεγονός, ότι το υλικό θεωρείται επαρκώς εύπλαστο και διαφοροποιήσιμο, ανάλογα με τις ανάγκες της τάξης στην οποία θα λάβει χώρα. Επιπλέον, γίνεται καταγραφή των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων, αφού η εργασία δεν πραγματοποιήθηκε πρακτικά, του πλαισίου στο οποίο θα σταθεί υποθετικά η εργασία αλλά και των συμπερασμάτων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη σημερινή εποχή, η οποία χαρακτηρίζεται από φρενήρεις ρυθμούς τεχνολογικής, επιστημονικής και παιδαγωγικής ανάπτυξης, δεν μπορεί να απουσιάζει η ύπαρξη μιας ολοκληρωμένης παιδαγωγικής πρότασης, που θα βοηθά τα παιδιά στη διαθεματική και κριτική προσέγγιση των πραγμάτων και των αντικειμένων χρησιμοποιώντας πολλαπλά είδη τεχνολογιών και πολυμέσων. Με την εισαγωγή του κλάδου των Σύγχρονων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση, ιδέες και προτάσεις που παρέμεναν σε θεωρητικό πλαίσιο μπορούν πλέον να υλοποιηθούν (Οικονόμου, 2007). Από την άλλη, η Νεοελληνική Λογοτεχνία, όντας παραμελημένος παιδαγωγικός κλάδος σε προσχολικές και πρώτες σχολικές ηλικίες, όπως αποδεικνύεται από το Δ.Ε.Π.Π.Σ αλλά και το Νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα του 2011, φέρνει τώρα στο προσκήνιο τη λεγόμενη «Δημιουργική Γραφή», όρος ο οποίος θα αναλυθεί στα επόμενα κεφάλαια.

Έτσι, λοιπόν, επιλέγεται στην παρούσα εργασία η Δημιουργική Γραφή έχοντας ως στόχο να φέρει μια πιο βαθιά επαφή ανάμεσα στην Λογοτεχνία και το άτομο, συγκεκριμένα το παιδί. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα το μάθημα της Λογοτεχνίας να γίνει πιο αγαπητό και ευχάριστο στα μικρά παιδιά, που μέχρι τώρα δεν είχαν συνηθίσει να σχολιάζουν και να πλάθουν ιστορίες. Επίσης, ο συγκεκριμένος κλάδος αφήνει την δημιουργικότητα των παιδιών να δράσει ελεύθερα, τις ιδέες και τις απόψεις τους να ξεδιπλωθούν αλλά και προλειαίνει το έδαφος για συζήτηση εις βάθος μεταξύ των παιδιών και συνεργασία. Παράλληλα, μέσα από την διδασκαλία της Δημιουργικής Γραφής, η Λογοτεχνία αποκτά μια μεγάλη διαθεματικότητα και μπορεί να συνδυαστεί με όλα τα μαθήματα (Παυλίδου, 2013).

Επιπλέον, γίνεται αναφορά σε μια εποχή, όπου οι Σύγχρονες Τεχνολογίες εμφανίζονται όλο και πιο συχνά στην καθημερινότητα του καθενός και ειδικότερα των μικρών παιδιών, κι αυτό κάνει πιο εύκολη την πρόσβασή τους στο Νηπιαγωγείο και στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού. Η πλειονότητα των παιδιών σήμερα έχει κάνει την πρώτη της γνωριμία με το διαδίκτυο και τους Η/Υ πριν τα 6(έξι) τους έτη (0-6 Παραμύθια). Έτσι, λοιπόν, οι Σύγχρονες Τεχνολογίες θεωρούνται κατάλληλη σκηνή, για να στηθούν οι πιο διασκεδαστικές μαθησιακές δραστηριότητες για παιδιά, ξεφεύγοντας έτσι από το παραδοσιακό δασκαλοκεντρικό πρότυπο διδασκαλίας. Θα πρέπει, λοιπόν, να γίνει απαγκίστρωση από τις απόψεις εκείνες που θέλουν τον Η/Υ απλό ψυχαγωγικό εργαλείο το οποίο αποσπά την προσοχή των παιδιών, και να αντιληφθεί κανείς την πραγματική χρηστική και λειτουργική του αξία όπως αυτή διαφαίνεται μέσα από την διδασκαλία. Θα ήταν απολύτως ασφαλές τα παιδιά να

ασχολούνται με τον υπολογιστή τους ακόμη και πριν πάνε σχολείο, εάν οι γονείς βρίσκονται στο πλάι τους, κάνοντας αξιόλογες δραστηριότητες. Έτσι, τα παιδιά θα έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να προστατευθούν στο μέλλον από την λεγόμενη «άσχημη» πλευρά του διαδικτύου (0-6 Παραμύθια).

Συνεχίζοντας, στην συγκεκριμένη εργασία χρησιμοποιείται η προβολή βίντεο και η εικονογράφηση ιστοριών, ως μέσα των Σύγχρονων Τεχνολογιών. Η προβολή βίντεο επιλέγεται με σκοπό να διεγείρει το ενδιαφέρον των παιδιών και να ξυπνήσει την φαντασία τους. Και σε αυτό ακριβώς το σημείο φαίνεται καθαρά η σχέση Τεχνολογιών και Δημιουργικής Γραφής, γιατί σκοπό έχουν να δώσουν ώθηση στην παιδική φαντασία για να αρχίσει να δημιουργεί.

Πιο αναλυτικά, η εργασία δομείται ως εξής: Στο πρώτο κεφάλαιο αναπτύσσεται το θεωρητικό πλαίσιο που αφορά σε ζητήματα Λογοτεχνίας. Ακολούθως, στο δεύτερο κεφάλαιο, επιχειρείται η ανάλυση του όρου «Δημιουργική Γραφή» αλλά και η σχέση της με τις Σύγχρονες Τεχνολογίες, ενώ στο τρίτο κεφάλαιο προσεγγίζεται η έννοια των Σύγχρονων Τεχνολογιών. Παρακάτω, στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται αναλυτικά η οργάνωση του πρακτικού μέρους της εργασίας, δηλαδή η δημιουργία των βίντεο, προβάλλονται οι αντίστοιχες εικόνες αλλά παρατίθενται και τα αναμενόμενα αποτελέσματα και συμπεράσματα της εργασίας.

Τέλος, πρέπει να γνωστοποιηθεί το γεγονός, ότι τα μικρά παιδιά θα πρέπει να θεωρηθούν, όπως θα αναφερθεί παρακάτω, εν δυνάμει λογοτεχνικοί δημιουργοί, καθώς έχουν όλα τα μέσα- εσωτερικά εργαλεία (φαντασία, εφευρετικότητα, διάθεση), εξωτερικά εργαλεία (Η/Υ, λογισμικά) να κατασκευάσουν έργα άξια θαυμασμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Για να γίνει ορθώς αντιληπτός ο όρος Λογοτεχνία θα πρέπει να προβούμε σε ετυμολογική ανάλυσή του. Σύμφωνα με τον Δημαρά, εάν γίνει προσπάθεια να αναλυθεί ο όρος, γίνεται φανερό το νόημα της τέχνης και του λόγου που κλείνεται μέσα του (Δημαράς, Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 2013). Ακόμη, όπως επίσης αναφέρει: *«τα γράμματά μας χαρακτηρίζονται από μεγάλη προσφορά προφορικού λόγου, ιδίως μέσα από το δημοτικό τραγούδι»* (Δημαράς, Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 2013). Εάν τώρα γίνει αναφορά στον όρο Νεοελληνική, εκφράζονται τα όρια στα οποία έγινε έρευνα, δηλαδή στην Νεοελληνική γλώσσα. Τέλος, με τον όρο Ιστορία, γίνεται προσπάθεια αντίληψης μιας έννοιας μέσα στην ροή του χρόνου (Δημαράς, Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 2013).

Σύμφωνα με τον Δημαρά, η Νεοελληνική Γλώσσα δεν νοείται ως απομονωμένο κομμάτι από τις παλιές μορφές της ελληνική γλώσσας. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Γ. Χατζηδάκης *«δεν χωρίζονται βεβαίως οι περίοδοι αυτές από τις άλλες με το σεινικό τείχος, αλλά αντίθετα πάντα επιδρούν οι παλαιότερες στις νεότερες»* (Δημαράς, Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 2013). Γενικά, γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι μέσα στη ροή του χρόνου και της ιστορίας τίποτα δε μένει ανεπηρέαστο. Κάθε περίοδος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας κρατάει κάποια χαρακτηριστικά σημεία από τις προηγούμενες περιόδους. Παρακάτω, θα γίνει αναφορά στην Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, στις περιόδους στις οποίες χωρίστηκε καθώς και στα χαρακτηριστικά της κάθε περιόδου.

1.1.1 Α ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι ιστορικοί ερευνητές της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Ν.Λ) ήταν ο χωρισμός της σε περιόδους (Πολίτης, 1985). Παρόλα αυτά, το πρώτο γραπτό μνημείο της Ν.Λ, θεωρείται το έπος του Διγενή Ακρίτα (Πολίτης, 1985). Το παραπάνω έργο πρόκειται για ένα έργο γραμμένο στη λαϊκή, ομιλούμενη γλώσσα, το οποίο ως το 1875 δεν ήταν γνωστό. Η πιο πιθανή χρονολόγηση του έργου το τοποθετεί περίπου στις αρχές του 11^{ου} αιώνα, δηλαδή, τα χρόνια της ακμής της Μακεδονικής δυναστείας, με τους συνεχείς πολέμους (Πολίτης, 1985). Με

ορόσημο, λοιπόν, της περιόδου το έπος του Διγενή Ακρίτα, τα έργα που βρίσκει κανείς αυτή την εποχή είναι στην πλειονότητά τους ποιητικά και δημόδη, δηλαδή χρησιμοποιούν την ομιλούμενη γλώσσα της εποχής. Χαρακτηριστικά θέματα των έργων της περιόδου είναι οι καημοί, τα βάσανα τα οποία παρουσιάζονται μεθυμοσοφία και σατιρική διάθεση (Πολίτης, 1985).

Η πρώτη περίοδος της Ν.Α δεν θεωρείται εννιαία αλλά χωρίζεται από πολλούς σε δύο υποπεριόδους. Η πρώτη περίοδος τοποθετείται χρονολογικά από τον 11^ο αιώνα έως το 1204, δηλαδή έως την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους. Κυρίως, αυτή την περίοδο κυριαρχεί η βυζαντινή κληρονομιά, η οποία σε επίπεδο λογοτεχνίας παρουσιάζει πολλές μεταμορφώσεις και προσαρμογές για να μεταβεί στην νεοελληνική εποχή (Vitti, 2003). Ιστορικά το βυζάντιο περιορίζεται σε Μικρά Ασία και Βαλκανική και αυτό οδηγεί σε περισσότερη ομοιογένεια του Βυζαντίου που διαμορφώνει χαρακτήρα εξολοκλήρου ελληνικό (Vitti, 2003). Η δεύτερη περίοδος τοποθετείται χρονολογικά από το 1204 (Άλωση της Πόλης από τους Φράγκους) έως το 1453 με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους. Σε αυτή την περίοδο τα έργα που παράγονται είναι κυρίως ερωτικά έμμετρα μυθιστορήματα αλλά και αφηγηματικά στιχουργήματα, κάποια σε μορφή αυτοβιογραφίας (Vitti, 2003). Ιστορικά μετά την κατάληψη της Πόλης από τους Φράγκους, το βυζάντιο δέχεται επιδράσεις από τη Δύση και αυτό παρατηρείται στα έργα της περιόδου (Πολίτης, 1985).

Στα ανατολικά, λοιπόν της βυζαντινής αυτοκρατορίας φυλούσαν και πολεμούσαν οι «ακρίτες». Σιγά σιγά γύρω από τα κατορθώματα των ακριτών δημιουργούνταν διάφοροι θρύλοι και άρχισαν να παίρνουν μορφή τα δημοτικά τραγούδια επικής μορφής. Αυτά, λοιπόν τα τραγούδια σώθηκαν στις περιοχές του πόντου και της Καππαδοκίας αλλά και αλλού μέσω της προφορικής αφήγησης και διασώζονται μέχρι σήμερα (Πολίτης, 1985). Χαρακτηριστικά έργα της περιόδου αποτελούν επίσης το «Χρονικό του Μορέως» αλλά και πολλά ερωτικά ιπποτικά μυθιστορήματα.

1.1.2 'Β ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η δεύτερη περίοδος στην ιστορία της Ν.Α ξεκινά με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους το 1453 και προχωρά ως το 1669. Η κατάληψη της Πόλης το 1453 σήμανε και την διάλυση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Όπως είναι λογικό η λογοτεχνία δεν παρέμεινε ανεπηρέαστη. Σε περιοχές, λοιπόν, όπου

κυριαρχούσαν οι Τούρκοι δεν εμφανίζονται αξιόλογα έργα, καθώς οι λόγιοι καταφεύγουν στη Δύση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Πολίτης *«ο λαός τους καημούς του θα τους εκφράσει με το δημοτικό τραγούδι, που έχει διαμορφώσει πια την ιδιαίτερη γλώσσα του. το τραγούδι που θρηνεί το πέσιμο της Πόλης τελειώνει με τον παρήγορο λόγο: Πάλι με χρόνια, με καιρούς, πάλι δικά μας είναι»* (Πολίτης, 1985). Από την άλλη σε περιοχές που παρέμεναν υπό την κυριαρχία των Φράγκων η λογοτεχνική παραγωγή ήταν μεγαλύτερη κι αυτό οφείλεται στην αλληλεπίδραση δυτικής και ελληνικής κουλτούρας (Πολίτης, 1985). Σημαντικοί ποιητές της περιόδου είναι ο Λεονάρδος Ντελλαπόρτας και ο Ιωάννης Πλουσιαδηνός με θρησκευτικά κατά βάση έργα.

Η δεύτερη αυτή περίοδος της Ν.Α θα μπορούσε να εμπεριέχει μια περίοδο ως ξεχωριστή, και αυτή είναι η περίοδος από το 1570 ως το 1669. Η περίοδος αυτή είναι η περίοδος ακμής της Κρητικής Λογοτεχνίας. Με βάση την ιστορία η Βενετοκρατία στην Κρήτη, αμέσως μετά την τέταρτη σταυροφορία διήρκησε ως το 1669, και πρόσφερε στο νησί μεγάλη οικονομική και καλλιτεχνική άνθιση (Πολίτης, 1985). Συγκεκριμένα, το κρητικό θέατρο γνωρίζει μεγάλη άνθιση και το κρητικό γλωσσικό ιδίωμα καλλιεργείται λογοτεχνικά (Πολίτης, 1985). Η πλειονότητα των έργων της περιόδου είναι θεατρικά και χωρίζονται σε: τραγωδία, θρησκευτικό και ποιμενικό δράμα και κωμωδία (Πολίτης, 1985). Χαρακτηριστικά έργα της περιόδου αποτελούν τα εξής: «Ερωφίλη» και «Κατζούρμπος», έργα του Γεώργιου Χορτάση.

Από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα αρχίζει σιγά σιγά και στην Ελλάδα, να αχνοφαίνεται μια πνευματική καλλιέργεια. Σ' αυτό το σημείο η εκκλησία έπαιξε σημαντικό ρόλο προσπαθώντας να διατηρήσει την ορθοδοξία και το εθνικό συναίσθημα (Πολίτης, 1985). Χαρακτηριστική μορφή ο Μάξιμος Μαργούνιος με έργα κυρίως θεολογικά και αρχαιόγλωσσα.

1.1.3 Γ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η τρίτη περίοδος της Ν.Α εκτείνεται από το 1669 (κατάκτηση Κρήτης από τους Τούρκους) ως το 1820 πριν την Ελληνική Επανάσταση. Το 1669 με την κατάκτηση της Κρήτης μπάνει η ταφόπλακα της Κρητικής Λογοτεχνίας. Ο αιώνας που ακολουθεί χαρακτηρίζεται από ποιητική ηρεμία (Πολίτης, 1985). Χρονικά η Τρίτη περίοδος της Ν.Α διαιρείται σε δύο υποπεριόδους. Η πρώτη είναι από το 1669 ως το 1770/80 και η δεύτερη από το 1770/80 ως το 1820.

Στην πρώτη από τις δύο παραπάνω περιόδους σβήνει απότομα η άνθιση της κρητικής λογοτεχνίας, αλλά η ιστορία της έχει ήδη γραφτεί με έργα όπως ο «Ερωτόκριτος». Ο 18^{ος} αιώνας είναι σε ολόκληρη την Ευρώπη αιώνας παρακμής. Μόνο προς τα τέλη του θα αρχίσει να ζωντανεύει ο λυρισμός άκρως διαφορετικός από τον προηγούμενο (Πολίτης, 1985). Το 1669 πολλοί Κρητικοί μαζί με Βενετούς πολέμησαν τους Τούρκους και έφυγαν προς τα ιόνια νησιά και τη Βενετία. Έτσι η κρητική λογοτεχνία μεταφυτεύεται στα Επτάνησα αλλά δε συνεχίζεται. Την περίοδο αυτή αρχίζει ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός επηρεασμένος από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό. Σύμφωνα με τον Πολίτη « *Ο πιο έγκυρος μελετητής του νεοελληνικού διαφωτισμού, ο κ. Κ.Θ. Δημαράς, διακρίνει τρεις χρονικές περιόδους του κινήματος: η πρώτη, προδρομική, εντάσσεται στη χρονική περίοδο που εξετάζουμε (ως το 1774) και κυβερνάται από την κυριαρχική επίδραση του στοχασμού του Βολταίρου. Κύριος φορέας του πνεύματος αυτού είναι από την Κέρκυρα ο Ευγένιος Βούλγαρης [...] ενώ ο Κοσμάς ο Αιτωλός και το Χρονικό του Γαλαξιδίου κλείνουν την πρώτη περίοδο*» (Πολίτης, 1985).

Η δεύτερη περίοδο, δηλαδή από το 1770/80 ως το 1820, χαρακτηρίζεται ως περίοδος ακμής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Λόγω, λοιπόν, της πνευματικής ωρίμανσης έρχεται στο προσκήνιο το γλωσσικό ζήτημα. Το ζήτημα ήταν αν θα χρησιμοποιηθεί η αρχαία ή η δημοτική γλώσσα για τη μόρφωση του έθνους και για την προετοιμασία της επανάστασης. Η άποψη του Βούλγαρη και των οπαδών του ήταν πως το αρμόδιο όργανο είναι η αρχαία, ενώ ο Δ. Καταρτζής κατέχει κύρια θέση στο ζήτημα εκπροσωπώντας την προοδευτική γραμμή. Μία μέση οδό έρχεται να προτείνει ο Αδαμάντιος Κοραής στον πρόλογο ενός βιβλίου (Πρόδρομος Ελληνικής Βιβλιοθήκης) (Πολίτης, 1985). Κυριότεροι φορείς το Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι οι εξής: Δημήτριος Καταρτζής, Αδαμάντιος Κοραής και Ρήγας Βελεστινλής.

1.1.4 'Δ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η τέταρτη περίοδος της Ν.Α είναι και η τελευταία και χωρίζεται σε τέσσερις υποπεριόδους:

A. 1820 – 1880

Τη δεκαετία της Επανάστασης όλες οι δυνάμεις του έθνους πυκνώνονται και χαρακτηριστικό έργο είναι ο Ύμνος του Σολωμού που τυπώνεται το 1824. Σε σχέση με την Ελλάδα τα Επτάνησα δεν βρέθηκαν ποτέ υπό οθωμανική κυριαρχία, αλλά αντίθετα είχαν επαφές με τον δυτικό κόσμο αναπτύσσοντας έτσι μια σημαντική πνευματική

δραστηριότητα (Πολίτης, 1985). Όλη αυτή, λοιπόν, η λογοτεχνική παραγωγή στα Επτάνησα γίνεται γνωστή ως Επτανησιακή σχολή.

Η επτανησιακή λογοτεχνία χρησιμοποιεί δημοτική γλώσσα και δεκαπεντασύλλαβο ομοιοκατάληκτο ή ανομοιοκατάληκτο μέτρο. Τα θέματα τα οποία την απασχολούν είναι κυρίως η θρησκεία, η πατρίδα και ο έρωτας. Ο γενάρχης της Επτανησιακής σχολής είναι ο Σολωμός, ενώ με βάση αυτόν χωρίζονται οι επτανήσιοι λογοτέχνες σε προσολωμικούς, μετασολωμικούς και εξωσολωμικούς, ανάλογα με την χρονική περίοδο που ζουν και γράφουν. Σολωμικοί λογοτέχνες είναι οι: Τερτσέπης, Τυπάλδος, Μάτεσης. Μετασολωμικοί είναι οι: Μαβίλης, Πολυλάς, Μαρκοράς. Εξωσολωμικοί είναι οι: Κάλβος, Βαλαωρίτης, Λασκαράτος (Πολίτης, 1985).

Παράλληλα με τα Επτάνησα ζουν και δρουν λογοτέχνες στην Αθήνα. Τα έργα τους επηρεάζονται πολύ από το γαλλικό ρομαντισμό και γι' αυτό παίρνουν το όνομα «Α' Αθηναϊκή ή Ρομαντική σχολή». Τα έργα τους διέπουν στοιχεία μελαγχολίας και απαισιόδοξης διάθεσης. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι είναι οι: Ραγκάβης, Καλλιγιάς, Ροΐδης, παράσχος κ.α (Πολίτης, 1985)

B. 1880 – 1930

Για τους λογοτέχνες που ζουν στην Αθήνα μετά το 1880, χρησιμοποιείται ο όρος «Νέα Αθηναϊκή Σχολή ή Γενιά του '80». Τα πρώτα έργα των συγκεκριμένων λογοτεχνών αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους περίπου το 1880. Η γενιά αυτή επηρεασμένη από τη τάση της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας και το ρεύμα του Παρνασσισμού, παρουσιάζει έργα λιτά στην έκφραση και χρησιμοποιεί τη δημοτική γλώσσα (Πολίτης, 1985). Στην ποίηση οι κυριότεροι εκπρόσωποι είναι οι: Καβάφης, Δροσίνης, Παλαμάς, Πολέμης κ.α, ενώ στην πεζογραφία οι: Βιζυηνός, Παπαδιαμάντης, Ψυχάρης και Καρκαβίτσας.

Όπως προαναφέρθηκε ο λόγος τους είναι λαϊκός, δίχως λόγιες εκφράσεις, κρατώντας τη ζωντάνια του προφορικού λόγου. Ο άνθρωπος που εξιστορεί είναι πάντα πρωταγωνιστής των γεγονότων και το προσωπικό αυτό ύφος δίνει τη πνοή που ταιριάζει σε τέτοιου είδους έργα (Πολίτης, 1985)

Γ. 1930 – 1945

Το 1930 ένας νέος όρος έρχεται να προστεθεί στα λογοτεχνικά πράγματα και αυτός είναι «Γενιά του '30». Αυτός ο όρος αναφέρεται στους λογοτέχνες που είτε λίγο πριν είτε λίγο μετά το 1930. Παράλληλα με τη γενιά αυτή έρονται στο προσκήνιο τα ρεύματα του υπερρεαλισμού και του μοντερνισμού κι αυτό έχει ως αποτέλεσμα να

επηρεαστούν βαθιά οι λογοτέχνες της εποχής (Πολίτης, 1985). Πιο συγκεκριμένα οι ποιητές της εποχής αυτής χρησιμοποιούν τον ελεύθερο στίχο ενώ οι πεζογράφοι καλλιεργούν το αστικό μυθιστόρημα και τον εσωτερικό μονόλογο (Πολίτης, 1985). Στην ποίηση οι κύριοι εκπρόσωποι της «Γενιάς του '30» είναι οι: Σεφέρης, Εμπειρικός, Εγγονόπουλος, Ρίτσος, Ελύτης, Καββαδίας κ.α. Παράλληλα, στην πεζογραφία είναι οι: Πολίτης, Λουντέμης, Αθανασιάδης, Τερζάκης κ.α.

Την ίδια περίοδο ο όρος «αιολική σχολή» έρχεται να περικλύσει τους λογοτέχνες που κατάγονται από τη Μικρά Ασία κύριως με βίωμα το ξεριζωμό του 1922. Οι κυριότεροι εκπρόσωποί της είναι οι: Κόντογλου, Μυριβήλης, Βενέζης (Πολίτης, 1985).

Τελευταία σχολή, αυτή της Θεσσαλονίκης με λογοτέχνες που αντίστοιχα κατάγονται από τη Θεσσαλονίκη και δρουν τη συγκεκριμένη εποχή με τους παραπάνω. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι είναι οι: Ξεφλούδας, Γιαννόπουλος και Πεντζίκης (Πολίτης, 1985).

Δ. 1945 – Γενιά του '70

Πρόκειται για την Μεταπολεμική γενιά λογοτεχνών, με κοινωνικά ενδιαφέροντα και σημαντική πολιτική ζωής. Η πρώτη μεταπολεμική γενιά αποτελείται από λογοτέχνες που έδρασαν ως το 1960, επηρεασμένοι από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στα έργα τους κυριαρχεί το μελαγχολικό στοιχείο και η απαισιοδοξία τους, ενώ κυρίως οι πεζογράφοι αντλούν τα θέματά τους από κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα και την καθημερινή τους αγωνία (Πολίτης, 1985). Κυριότεροι εκπρόσωποι είναι οι: Αναγνωστάκης, Πατρίκιος, Λειβαδίτης κ.α στην ποίηση, ενώ στην πεζογραφία οι: Λυμπεράκη, Σαμαράκης, Σωτηρίου, Αποστολίδης κ.α

Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά βρίσκει τους λογοτέχνες που δρουν τη δεκαετία του 1960, μέσα σε ένα κλίμα πολιτικής αστάθειας και αναταραχής. Τα θέματά τους κυρίως αφορούν το θάνατο, τον έρωτα και γενικότερα την ανθρώπινη ύπαρξη και την ανθρώπινη κοινωνία (Πολίτης, 1985). Κυριότεροι εκπρόσωποι στην ποίηση είναι οι εξής: Δημουλά, Δαράκη,, Χαραλαμπίδης κ.α, ενώ στην πεζογραφία είναι οι: Βασιλικός, Μηλιώνης, Κουμανταρέας και Χειμωνάς.

Η τελευταία περίοδος της Ν.Α κλείνει με τη γενιά του '70, δηλαδή τη γενιά που έδρασε τη δεκαετία του 1970, οποία υπήρξε περίοδος με παγκόσμιες και εγχώριες ανακατατάξεις. Τα έργα αυτής της γενιάς χαρακτηρίζονται από ειρωνεία και ασκούν κριτική στα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα. Επιπλέον δε λείπει από τα έργα της περιόδου η μελαγχολία και ο στοχασμός (Πολίτης, 1985). Στην ποίηση βρίσκονται οι:

Κοντός, Γκάνας, Μαστοράκη, Βαγενάς κ.α και στην πεζογραφία οι: Γαλανάκη, Ζέη, Νόλλας, Δούκα κ.α

1.2 ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

Σύμφωνα με τον Κρασανάκη: *«Λογοτεχνικά ρεύματα λέγονται οι τεχνοτροπίες, οι αισθητικές παρουσιάσεις των έργων της λογοτεχνίας. Οι επιστημονικές, οι φιλοσοφικές και οι κοινωνικοοικονομικές αντιλήψεις των λογοτεχνικών συγγραφέων ή οι διαμορφωτικοί παράγοντες που επηρεάζουν το συγγραφέα ή τον κάθε δημιουργό στην αισθησιακή παρουσίαση του έργου του. Σπάνια ένα σπουδαίο έργο ανήκει αποκλειστικά σε μια μόνο σχολή ή τεχνοτροπία. Τη λογοτεχνία σήμερα επηρεάζουν τα ρεύματα τα οποία άρχισαν να διαμορφώνονται τον 18^ο – 19^ο αιώνα στο εξωτερικό»* (Κρασανάκη, 2005).

1.2.1 ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ

Πρόκειται για λογοτεχνικό ρεύμα το οποίο ξεκίνησε από την Ευρώπη στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ως και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Με κάποια καθυστέρηση το ρεύμα έφθασε και στην Ελλάδα. Ο ρομαντισμός αμφισβητεί κάθε στοιχείο παράδοσης και συγκρούεται με τον κλασικισμό και την ορθολογική σκέψη του διαφωτισμού. Έχοντας σε πρώτη θέση το συναίσθημα και τη φαντασία, ασπάζεται το απόλυτο και το υπερβολικό, το ιδανικό και το συγκινησιακό. Ο ρομαντικός δημιουργός αισθάνεται ελεύθερος να ανακαλύψει όλες του τις διαισθήσεις και να οδηγηθεί στο παράδοξο, το μυστηριώδες, το όνειρο κ.α. Αυτό, λοιπόν, που νιώθει ο δημιουργός περνάει στο έργο του καταργώντας όλους τους παραδοσιακούς κανόνες, διευρύνοντας το λεξιλόγιό του, προσθέτοντας στο έργο ηχητικά τεχνάσματα και ποιητικό ρυθμό ακόμη και στην πεζογραφία. Όσον αφορά τη θεματολογία του ρεύματος του ρομαντισμού, ο δημιουργός επιλέγει εμμονικά στο «εγώ» του ήρωα, προβάλλοντας έτσι έναν έντονο εγωκεντρισμό και ατομικισμό. Επιπλέον θέματα όπως ο θεός, η περιπέτεια, ο έρωτας, ο ηρωισμός κατέχουν πρώτη θέση στο παρόν ρεύμα. Ο ρομαντικός δημιουργός πιστεύει στους αγώνες των λαών για ελευθερία και στον ηρωισμό και αγκαλιάζει με τρόπο περίτεχνο έννοιες όπως δημοκρατία, ελευθερία και επανάσταση.

Στην Νεοελληνική Λογοτεχνία το ρεύμα του ρομαντισμού κυριαρχεί περίπου το 1830 μέχρι το 1880. Τα χαρακτηριστικά του είναι η επιτηδευμένη μελαγχολία και η ερωτική θλίψη, ενώ στοιχεία βερμπαλισμού δε λείπουν σχεδόν ποτέ από τα ρομαντικά

έργα. Η χρήση της καθαρεύουσας πολλές φορές οδηγεί σε παραδοχή τη παράδοσης παρά την ανανέωση και σε πολυλογία και υπερβολή. Ο ρομαντισμός δίνει στο δημιουργό την ευκαιρία να ανακαλύψει και την συναισθηματική του και την ψυχολογική πλευρά του εαυτού του. οι εκπρόσωποι του στην Ελλάδα είναι οι εξής: Σούτσος, Ραγκάβης, Ζαλοκώστας, Ορφανίδης, Βασιλειάδης, Παράσχος. Οι παραπάνω ανήκουν στη λεγόμενη Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή ή τους Φαναριώτες. Βέναια ρομαντικά στοιχεία φαίνονται και στην ποίηση των Επτανήσιων ποιητών με χαρακτηριστικούς τους: Σολωμός, Κάλβος, Βαλαωρίτης. (Μάντης).

1.2.2 ΥΠΕΡΡΕΑΛΙΣΜΟΣ

Πρόκειται για ρεύμα το οποίο ξεκινά με επίκεντρο τη Γαλλία το 1924 με πρωτοπόρο τον Andre Breton. Εξαπλώνεται σε όλη την Ευρώπη και φυσικά στην Ελλάδα με υποστηρικτές τους εξής: Ντόρρος, Ράντος, Εμπειρικός, Εγγονόπουλος, Γκάτσος, Κακναβάτος, Σαχτούρης και ως ένα σημείο ο Ελύτης. Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά του ρεύματος του υπερρεαλισμού ο καλλιτέχνης προσπαθεί να ξεφύγει από την πραγματική καθημερινότητα και για να το πετύχει χρησιμοποιεί τη φαντασία του. Η τύχη, το όνειρο και το ασυνείδητο σπάνε τα δεσμά του ρεαλισμού και οδηγούν τον δημιουργό σε μια υπερ-πραγματικότητα. Η λογική, ο έλεγχος και η αληθοφάνεια δεν έχουν καμία θέση στα υπερρεαλιστικά έργα, ενώ τη θέση τους παίρνουν η καταγραφή ονείρων, η ύπνωση και η αυτόματη γραφή. Ο δημιουργός που ασπάζεται τον υπερρεαλισμό αρνείται κάθε περιορισμό και έχει την απόλυτη ελευθερία στο λεξιλόγιο και τη στιχουργική. Συνδιάζει απρόσμενα τις λέξεις και τις φράσεις, χρησιμοποιεί εντυπωσιακές «εικόνες» και θέματα όπως το όνειρο, ο έρωτας, το χιούμορ και το παράλογο. (Μάντης).

Ο υπερρεαλισμός είναι το λογοτεχνικό ρεύμα που έδωσε στους ανθρώπους την δυνατότητα να συμφιλιώσουν το όνειρο με την πραγματικότητα και το υποσυνείδητο με τη λογική. Η ανθρώπινη έκφραση ανανεώθηκε ενώνοντας την φαντασία με την καλλιτεχνική οργάνωση. (Μάντης).

1.2.3 ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Το 1886 ο Γάλλος ποιητής Jean Moreas δημοσιεύει το μανιφέστο του συμβολισμού, που κυριαρχεί στη Γαλλία ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο συμβολιστής δημιουργός δεν

βρίσκει κανένα ποιητικό ενδιαφέρον στον εξωτερικό πραγματικό καθημερινό κόσμο. Παρόλα αυτά, χρησιμοποιεί τα πραγματικά στοιχεία ως διαμεσολαβητές, δηλαδή ως σύμβολα, για να φτάσει στην έκφραση των ιδεών των ψυχικών και νοητικών καταστάσεων και των συναισθημάτων. Ο συμβολισμός έχει στόχο να ανακαλύψει τον εσωτερικό ψυχικό κόσμο δίνοντας στις ψυχικές καταστάσεις συμβολικό χαρακτήρα. Τα βασικά χαρακτηριστικά του ρεύματος του συμβολισμού είναι η υποβλητική χρήση της γλώσσας, η αφθονία εικόνων και μεταφορών και η αποφυγή της σαφήνειας. Ο συμβολιστής ποιητής δημιουργεί ένα κλίμα θολό και ασαφές με μια διάθεση μελαγχολίας και ονειροπόλησης. Η πνευματικότητα, ο μυστικισμός και ο ιδεαλισμός είναι κάποια από τα πιο έντονα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον συμβολισμό. Επιπλέον το συμβολικό έργο έχει μουσικά στοιχεία και υποβλητικό στίχο, πολλές τεχνικές και εκφραστικές καινοτομίες όπως για παράδειγμα η χαλαρή ομοιοκαταληξία, ο ανομοιοκατάληκτος στίχος, τα πρωτότυπα σχήματα λόγου και το νέο λεξιλόγιο. Όσον αφορά το περιεχόμενο των έργων, αυτό απαλλάσσεται από κάθε φιλοσοφικό και διδακτικό στοιχείο και από κάθε λογής ρητορισμούς ή δημόσια θέματα. Έτσι, δημιουργείται ένα καινούριο διαφορετικό ποιητικό περιεχόμενο. (Μάντης)

Στην Νεοελληνική Λογοτεχνία το ρεύμα κάνει την εμφάνισή του στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αμέσως μετά από το ρεύμα του Παρνασσισμού. Οι Έλληνες λογοτέχνες κυρίως υιοθετούν τον υπαινικτικό και υποβλητικό χαρακτήρα του συμβολισμού. Οι κυριότεροι Έλληνες εκπρόσωποι του ρεύματος είναι οι: Καμπύσης, Πασαγιάννης, Χατζόπουλος. Ενώ κάποια συμβολιστικά στοιχεία βρίσκονται στα έργα των: Μαβίλη, Γρυπάρη, Πορφυρά, Παλαμά, Μαλακάση, Παπαντωνίου. Οι παραπάνω, το διάστημα 1920-1930 απομακρύνονται από τον ποιητικό ρητορισμό και κάνουν ουσιαστικές αλλαγές. Εισάγουν το μουσικό τόνο στα έργα τους και εκφράζουν κυρίως τραυματικές συναισθηματικές και ψυχικές καταστάσεις. Ο ήπιος λυρισμός που χαρακτηρίζει τον μοναχικό άνθρωπο που αναζητά τη λύτρωση γίνεται πλέον βασικό χαρακτηριστικό των έργων τους. (Μάντης)

1.2.4 ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ

Ο ρεαλισμός θεωρείται κυρίαρχο ρεύμα στη λογοτεχνία κι αυτό γιατί θεωρείται ότι υπήρχε ανέκαθεν. Ρεαλισμός σημαίνει απόδοση των πραγμάτων και των αντικειμένων του κόσμου όσο πιο πιστά και αντικειμενικά γίνεται. Το ρεύμα του ρεαλισμού εκδηλώνεται στην ευρώπη με επίκεντρο τη Γαλλία και πρώτο εκπρόσωπο τον Gustav

Flaubert με το έργο του Μαντάμ Μποβαρί, ένα ευρέως γνωστό μυθιστόρημα. Η τεχνοτροπία του ρεαλισμού εμφανίζεται περίπου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και οι ρεαλιστές δημιουργοί καλλιεργούν περισσότερο το μυθιστόρημα. Η πιστή απόδοση της πραγματικότητας, που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του ρεαλισμού ορισμένες φορές υπήρξε υποκειμενική, καθώς η αντίληψη της πραγματικότητας επηρεαζόταν, όπως είναι λογικό, από την αντίληψη του δημιουργού. Κάποια από τα βασικά χαρακτηριστικά του ρεαλιστικού μυθιστορήματος είναι η πειστικότητα και η αληθοφάνεια, ενώ λείπει εντελώς η πρόθεση εντυπωσιασμού. Τα θέματα τα οποία επιλέγουν οι καλλιτέχνες είναι οικεία προς τον απλό καθημερινό άνθρωπο και έχουν να κάνουν με τα βιώματά του. (Μάντης)

Ένα είδος ρεαλισμού είναι ο ψυχολογικός ρεαλισμός τον οποίο ασπάζονται συγγραφείς όπως ο Ντοστογιέφσκι. Ένα δεύτερο είδος θεωρείται ο κοινωνικός ρεαλισμός κυρίως επηρεασμένος από τις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων και με βασικά κοινωνικά θέματα. Το 1934 και μετά καθιερώθηκε στη Σοβιετική Ένωση μια ακραία μορφή ρεαλισμού, ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός. Το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα το ρεύμα έρχεται και στην Νεοελληνική Λογοτεχνία με εκπροσώπους τους: Καλλιγιάς, Ροΐδη, Βικέλα. Η Νεοελληνική Λογοτεχνία αρχίζει να καλλιεργεί συστηματικά όλες τις μορφές του ρεαλισμού, μετά την εποχή της ηθογραφίας. (Μάντης)

1.2.5 ΠΑΡΝΑΣΣΙΣΜΟΣ

Επίσης το 19^ο αιώνα εμφανίζεται στην Ευρώπη το λογοτεχνικό κίνημα του Παρνασσισμού. Ο Παρνασσισμός ως αντίδραση στον ρομαντισμό δίνει τεράστια σημασία στην ακρίβεια των εκφράσεων και των λεπτομερειών και δημιουργεί μια αντικειμενική ποίηση. Κυρίως, μέσα από το παρόν ρεύμα εκφράζεται το επιστημονικό πνεύμα της εποχής εκείνης. Όσον αφορά τη δομή που ακολουθούν οι παρνασσιστές καλλιτέχνες στα έργα τους αυτή έχει ως εξής: αυστηροί ρυθμικοί, μετρικοί και στιχουργικοί κανόνες, ακριβής ομοιοκαταληξία, ομοιόμορφο έργο. Τα θέματα του Παρνασσισμού είναι κυρίως από την ιστορία και την μυθολογία και αναζητούν έμπνευση από χαμένους πολιτισμούς και εικόνες της αρχαιότητας. Έμφαση δίδεται στον ελληνικό και ινδικό πολιτισμό. Οι καλλιτέχνες αρνούνται συναισθήματα πάθους και έντασης και επιδιώκουν να τονίσουν την γαλήνη, την απάθεια και την ηρεμία. Αυτό

έχει ως αποτέλεσμα να λείπει κάθετί ανθρώπινο από τα έργα τους, κάνοντάς τα να φαίνονται ψυχρά. (Μάντης)

Στη Νεοελληνική Λογοτεχνία, ο Παρνασσισμός έρχεται και επηρεάζει την ποιητική γενιά του 1880, τη Νέα Αθηναϊκή Σχολή. Οι δημιουργοί αρνούνται την καθαρεύουσα και ασπάζονται τη δημοτική γλώσσα. Κύριοι εκπρόσωποι είναι οι εξής: Παλαμάς, Γρυπάρης, Δροσίνης, Βάρναλης, Σικελιανός. Ο Παρνασσισμός διώχνει από την ελληνική ποίηση τα υπερβολικά συναισθηματικά ξεσπάσματα και επαναφέρει την ισορροπία. (Μάντης)

1.2.6 ΝΑΤΟΥΡΑΛΙΣΜΟΣ

Όπως και τα υπόλοιπα λογοτεχνικά ρεύματα, έτσι και αυτό του Νατουραλισμού εμφανίζεται αρχικά στη Γαλλία στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με εισηγητή και εκπρόσωπο τον Emil Zola. Το ρεύμα θεωρείται η πιο ακραία εκδοχή του ρεαλισμού και αποτελείται αποκλειστικά από μυθιστορήματα. Το βασικό του χαρακτηριστικό είναι η συνεχής προσπάθεια να αναπαριστά όσο πιο πιστά γίνεται την πραγματικότητα και να αντλεί θεματα από τον καθημερινό βίο των ανθρώπων. Η ανθρώπινη κοινωνία εμφανίζεται απόλυτα σκληρή στο Νατουραλισμό, με φαινόμενα κοινωνικής εξαθλίωσης και απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης. Στόχος των καλλιτεχνών είναι να προκαλέσουν την αντίδραση του κόσμου απέναντι σε μια κοινωνία που δεν τους αξίζει και που τους προσφέρει μόνο πόνο. (Μάντης)

Όσον αφορά τα θέματα, τα επιλέγουν από το κοινωνικό περιθώριο και είναι κυρίως οι κατατρεγμένοι, οι απόκληροι, οι ήρωες και γενικά τα θύματα της κοινωνίας. Για να φωτογραφίσουν ,σχεδόν, αυτά τα πρόσωπα, χρησιμοποιούν εξαντλητικές περιγραφές χώρων, καταστάσεων και ανθρώπων. Το κυριότερο νατουραλιστικό έργο στην Νεοελληνική Λογοτεχνία είναι «ο Ζητιάνος» του Ανδρέα Καρκαβίτσα, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως τις αρχές του 20^{ου}. (Μάντης)

1.2.7 ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ

Η αρχή του μοντερνισμού τοποθετείται περί τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Πρόκειται για ρεύμα που αμφισβητεί κάθε τι παραδοσιακό και συγκρούεται με τον ρεαλισμό και το νατουραλισμό. Ο μοντερνισμός προσπάθησε να καταργήσει όλους τους ριζωμένους κανόνες και αμφισβήτησε παραδοσιακές αξίες και πολιτισμό. Όπως

αναφέρει ο Μάντης: «*Προδρομικές μορφές του νεοτερικού ποιητικού λόγου μπορούν να θεωρηθούν ποιητές όπως ο Κ. Π. Καβάφης και ο Κ. Καρυωτάκης. Η οριστική επικράτηση και καθιέρωση της μοντέρνας ποιητικής γραφής στη χώρα μας έρχεται με τη γενιά του τριάντα. Η επονομαζόμενη σχολή της Θεσσαλονίκης γίνεται το λίκνο του ελληνικού μοντερνιστικού μυθιστορήματος*». (Μάντης)

Όσον αφορά τη θεματολογία αλλά και την μορφή των μοντερνιστικών έργων, οι καλλιτέχνες δεν ακολουθούν τις λογοτεχνικές συμβάσεις και πειραματίζονται αλλάζοντας τα μέτρα, τη γραμματική, το συντακτικό και τα σημεία στίξης. Πολλαπλασιάζονται στα κείμενά τους οι εικόνες και τα σύμβολα και παράλληλα πολλές είναι και οι μεταφορές. Ο λόγος των έργων είναι πιο απλός, πυκνός και σύντομος, δίνοντας έμφαση στη δυναμική που έχουν κάποιες λέξεις. Τέλος, ο Μοντερνισμός χρησιμοποιεί το μύθο με τρόπο δραματικό και τον προσαρμόζει στην εποχή και την περίσταση που θέλει, προσδίδοντας έτσι στον ποιητή ένα προσωπείο για να μιλήσει για την εμπειρία του. (Μαντής)

1.2.8 ΚΛΑΣΣΙΚΙΣΜΟΣ

Ο νεοκλασικισμός επικρατεί από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα με Έλληνες εκπροσώπους τους: Σολωμό και Κάλβο. Κυρίως κυριαρχεί στους ποιητές της Επτανησιακής Σχολής και διακρίνεται από τον όρο κλασικισμό του 17^{ου} αιώνα.

Όπως αναφέρει ο Αθανασόπουλος «*Στη νεοελληνική λογοτεχνία η συνάντηση του κλασικισμού με τον ρομαντισμό είναι καθοριστική στον Κάλβο (Ωδαί), στις οποίες η νεοκλασικιστική επίδειξη συναισθήματος συνδυάζεται με τη ρομαντική έκφραση της ευαισθησίας, καθώς και η αντίληψη της γλώσσας ως «ενδύματος» της σκέψης συνδυάζεται με την αντίληψή της ως «ενσάρκωσης» της σκέψης*» (Αθανασόπουλος, 2007). Στη λογοτεχνία συνδιάζεται πολλές φορές ο ρομαντισμός με το νεοκλασικισμό και αυτή η ανάμειξη προσέδωσε στην Παλαιά Αθηναϊκή Σχολή ένα νέα χαρακτήρα, το λεγόμενο «ρομαντικό κλασικισμό» όπως αναφέρει ο Κ.Θ Δημαράς. (Αθανασόπουλος, 2007)

Εάν αναλυθεί ο όρος «κλασικός», όπως χρησιμοποιείται τη σημερινή εποχή, σημαίνει «τυπικός», δηλαδή μια κλασική περίπτωση. Ο κλασικισμός περικλύει τρόπους γραφής και ζωγραφικής που διακρίνονται από ομορφιά και τάξη και γι' αυτά αυτά τα έργα θεωρούνται «κλασικά». Βέβαι ο όρος «νεοκλασικισμός» προτιμάται και

χρησιμοποιείται για να εκφράσει την αναβίωση του κλασικισμού τον 18^ο αιώνα. (Dominique Secretan, 1983)

1.3 ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Στην προσπάθεια για μία ακριβή κατανόηση του όρου «Παιδική Λογοτεχνία», έχουν ειπωθεί και γραφεί πολλοί ορισμοί. Κάποιοι από αυτούς είναι οι παρακάτω τρεις:

«Η παιδική λογοτεχνία είναι το σύνολο των αισθητικά δικαιωμένων κειμένων που είναι σε θέση να συμβάλλουν στη ψυχαγωγία των παιδιών και στην πνευματική τους καλλιέργεια, δηλαδή στην ανάπτυξη της ικανότητας για αντίληψη της ομορφιάς, στην ωρίμαση της προσωπικότητας και στη διαμόρφωση ελεύθερης συνείδησης» (Γιάκος, 1989)

«Παιδική λογοτεχνία είναι η λογοτεχνία που ακούγεται, διαβάζεται από τα παιδιά ή προορίζεται γι'αυτά. Παράγοντες της Π.Λ. είναι τα ίδια τα παιδιά, οι δημιουργοί και οι φορείς της Π.Λ., τα λογοτεχνήματα και η γλώσσα τους» (Σκαρτσής, 1990)

«Ο σύνολος χώρος μέσα στον οποίο συνυπάρχουν και λειτουργούν όλα εκείνα τα έργα λογοτεχνικά έργα που απευθύνονται, άμεσα ή έμμεσα, στις αισθητικές απαιτήσεις και τα διαφέροντα της νηπιακής, παιδικής και εφηβικής ηλικίας, και που ανταποκρίνονται στο αντιληπτικό, γλωσσικό και συναισθηματικό τους επίπεδο» (Δελώνης, 1990)

Κάθε χρόνο στις 2 Απριλίου γίνεται ο Εορτασμός της Παγκόσμιας Ημέρας Παιδικού Βιβλίου. Η ημερομηνία αυτή οφείλεται στη γέννηση του Δανού παραμυθιά Χανς- Κρίστιαν Άντερσεν που έχει γράψει πολύ γνωστά παραμύθια όπως, η πριγκίπισσα και το μπιζέλι, το ασχημόπαπο, τα καινούρια ρούχα του αυτοκράτορα. Πρώτη φορά εορτάστηκε το 1966 με πρωτοβουλία της Διεθνούς Οργάνωσης Βιβλίων για τη Νεότητα. Στην Ελλάδα, ξεκίνησε πολύ αργότερα, ενώ πλέον όλο και περισσότεροι φορείς και σχολεία ασχολούνται με αυτόν τον εορτασμό. Αυτό είναι επιδοφόρο γεγονός, από τη στιγμή που τα ποσοστά ορθής ανάγνωσης στην Ελλάδα είναι ανησυχητικά χαμηλά (2009: το 21,3 % των ελλήνων μαθητών παρουσίασε χαμηλό επίπεδο αλφαριθμητισμού- ΟΟΣΑ). Η παιδική λογοτεχνία στην Ελλάδα θεωρείται πλέον βασικό όπλο κατά του αναλφαριθμητισμού και των νοητικών και γνωστικών προβλημάτων. (Ζαγκότας, 2011)

1.4 ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Η παιδική λογοτεχνία χωρίζεται σε πέντε περιόδους με αξιόλογα έργα και εκπροσώπους που αξίζει να και θα αναφερθούν παρακάτω. Η κάθε περίοδος γεννά καινούρια χαρακτηριστικά και εκπροσώπους και αποτελεί έναν αυτόνομο κύκλο (Ζαγκότας, 2011).

1.4.1 Α΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:

Η πρώτη περίοδος της παιδικής λογοτεχνίας ξεκινά το 1835 και τελειώνει το 1858. Μέσα στα έργα αυτής της περιόδου, ορόσημο αποτελεί η έκδοση του παιδικού περιοδικού «Παιδική Αποθήκη» το 1836. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της περιόδου είναι οι: Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκάβης (Ελληνική Χρηστομάθεια, 1841), Ηλίας Τανταλίδης (Παίγνια, 1837 και Τα άσματα, 1876), Αλέξανδρος Κατακουζηνός (Παίγνια Ποιητικά – Μύθοι). Η πρώτη αυτή περίοδος της παιδική λογοτεχνίας ονομάζεται περίοδος των «πιονέρων», που δεν έχουν μεγάλο αναγνωστικό κοινό, αφού οι περισσότεροι Έλληνες μετά την απελευθέρωση είναι αναλφάβητοι (Ζαγκότας, 2011).

1.4.2 Β΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:

Η δεύτερη περίοδος της παιδικής λογοτεχνίας ξεκινά το 1858 και τελειώνει το 1917, περικλείοντας στον κλοιό της πολλούς ακόμη λογοτέχνες. Ορόσημο της περιόδου αποτέλεσε το έργο «Γεροστάθης» του Λέοντος Μελά το 1858, έργο διαφορετικό από τα υπόλοιπα και πρωτοπόρο για την εποχή του, με έντονο το διδακτικό στοιχείο. Επίσης, το 1869 ιδρύεται ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» και το 1879 εκδίδεται το περιοδικό «Η διάπλασις των Παίδων». Μαζί αναλαμβάνουν την παραγωγή και την προώθηση παιδικών έργων και βιβλίων. Χαρακτηριστικά έργα της περιόδου αποτελούν: «Τρομάρας» του Γεώργιου Βιζυηνού, «Τραγουδάκια για παιδιά» του Αλέξανδρου Πάλλη, «Παραμύθι χωρίς όνομα» της Πηνελόπης Δέλτα, ενώ εκπρόσωποι της περιόδου είναι οι: Δημήτριος Καμπούρογλου (Στίχοι και μύθοι δια τα παιδιά, το παιδομάζωμα κ.α), Αριστοτέλης Κουρτίδης (Ο γνωστικός βάτραχος, δύο κατσίκες σ' ένα γεφύρι κ.α), Δημήτριος Βικέλας(Εις του οφθαλμίατρου, Λούκης

Λάρας κ.α), Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης (Παιδική Πασχαλιά, Μοιρολόι της Φώκιας κ.α) (Ζαγκότας, 2011).

1.4.3 Γ' ΠΕΡΙΟΔΟΣ:

Η παιδική λογοτεχνία την περίοδο 1917 – 1940 εισάγει στα σπλάχνα της δεκάδες λογοτέχνες. Τα έργα επικεντρώνονται στο τρίπτυχο Πατρίς – Θρησκεία – Οικογένεια και διαμορφώνουν παιδευτικό χαρακτήρα. Αυτό οφείλεται στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Βενιζέλου, κατά την διάρκεια της οποίας γίνεται κατανοητή η αναγκαιότητα ύπαρξης της παιδικής λογοτεχνίας στα σχολεία. Οι εκπρόσωποί της πολλαπλασιάζονται, ενώ μερικοί μόνο από αυτούς είναι οι: Βιζυηνός, Παλαμάς, Λουντέμης, Δέλτα, Κροντηρά, Ρώτας κ.α. Την περίοδο αυτή επικρατεί μεγάλη κοινωνική αναταραχή με επίκεντρο το γλωσσικό ζήτημα, δηλαδή το ποια γλώσσα (καθαρεύουσα-δημοτική) πρέπει να χρησιμοποιηθεί για τη μόρφωση του έθνους. Η περίοδος αυτή κλείνει το 1940 με το θάνατο της Πηνελόπης Δέλτα. (Ζαγκότας, 2011).

1.4.4 Δ' ΠΕΡΙΟΔΟΣ:

Η τέταρτη περίοδος της παιδικής λογοτεχνίας αρχίζει το 1940 και τελειώνει το 1974. Τα γεγονότα είναι πολλά και σε περιορισμένη διάρκεια και σαφώς επηρεάζουν στο έπακρο την παιδική λογοτεχνία. Λογικό την πρώτη και δεύτερη δεκαετία τα έργα να μην είναι πολλά, αλλά έπειτα διαμορφώνεται νέος χαρακτήρας για τα παιδικά έργα, τα οποία πλέον επηρεάζονται από φαινόμενα της εποχής, όπως αστυφιλία, εκβιομηχάνιση και επιστήμη. Σημαντικό βήμα αποτελεί η διασκευή πολλών έργων αρχαίων Ελλήνων και η μετάφραση πολλών ξένων λογοτεχνικών βιβλίων στην ελληνική γλώσσα. Επιπλέον, ιδρύεται η «Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά» και ο «Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου» που καθορίζουν την παιδική λογοτεχνία ως αυτόνομο είδος. Εκπρόσωποι της περιόδου υπήρξαν οι: Κρόκος, Σακελλαρίου, Βαλαβάνη, Ποταμιανός, Γουμενοπούλου κ.α. Η ελληνική παραγωγή έργων ασχολείται με φαινόμενα της εποχής που αφορούν την ελληνική οικονομία και κοινωνία. (Ζαγκότας, 2011).

1.4.5 Ε΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ:

Η πέμπτη και τελευταία, προς το παρόν, περίοδος της παιδικής λογοτεχνίας, τοποθετείται χρονικά από το 1974 έως και σήμερα. Επισημοποιείται για πρώτη φορά η ύπαρξη της Παιδικής Λογοτεχνίας στον ελληνικό λογοτεχνικό κόσμο. Πραγματοποιούνται έρευνες και συνέδρια βασισμένα σε αυτόν τον κλάδο, ενώ γράφεται το 1982 από τον Χάρη Σακελλαρίου και το 1976 από τον Δημήτρη Γιάγκο η «Ιστορία της Παιδικής Λογοτεχνίας». Τα παιδικά βιβλία και περιοδικά αυξάνονται διαρκώς και με φρενήρεις ρυθμούς. Η θεματολογία διευρύνεται και εισάγει τις έννοιες της ειρήνης, των σχέσεων, της οικολογίας, του πολέμου κ.α.. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της περιόδου είναι οι: Άλκη Ζέη, Ζώρζ Σαρή, Αγγελική Βαρελλά, Ευγένιος Τριβιζάς, Ελένη Σαραντίνη, Μάνος Κοντολέων, Κίρα Σίνου, Λίτσα Ψαράτη, Παντελής Καλιότσος, Βασίλης Παπαθεοδώρου κ.α. Πλέον η παιδική λογοτεχνία διδάσκεται από τη δεκαετία του '80 στα Παιδαγωγικά Τμήματα της χώρας και αποτελεί διαγνωστικό κριτήριο επιλογής των εκπαιδευτικών από το ΑΣΕΠ. (Ζαγκότας, 2011).

1.5 ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σε μία προσπάθεια ιστορικής αναδρομής του όρου «Λογοτεχνία» στην Ελλάδα, αναφέρεται ότι πρωτοεμφανίζεται στη χώρα τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, καθώς πριν από τη σύσταση του ελληνικού κράτους δεν υπήρχαν αναφορές στον όρο Νεοελληνική Λογοτεχνία. Παρόλα αυτά η πρώτη προσπάθεια εισαγωγής του μαθήματος της Λογοτεχνίας στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και συγκεκριμένα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση γίνεται το 1877, με συγκεκριμένο νομοσχέδιο (Καρακίτσιος, 2013).

Όμως, δεν εισάγεται με την παραπάνω ονομασία, αλλά με τον τίτλο «Νέα Ελληνικά» και πρόκειται για μάθημα συνδυασμό Γλώσσας και Λογοτεχνίας. Από τον τομέα της λογοτεχνίας χρησιμοποιείται μόνο η ανάγνωση και ερμηνεία κειμένων, πεζών και ποιητικών. Μετά το 1964 το μάθημα της Λογοτεχνίας εισάγεται δυναμικά στον τομέα της εκπαίδευσης. Αυτό συνέβη, γιατί το πρώτο νομοσχέδιο, του 1877, απορρίπτεται καθώς θεωρείται υπερβολικά προχωρημένο για την εποχή του.

Διαπιστώνει, λοιπόν, κανείς, ότι πέρασαν πολλά χρόνια και χρειάστηκαν πολλές προσπάθειες για να εδραιωθεί η Νεοελληνική Λογοτεχνία στην εκπαίδευση. Η επιστήμη αναβαθμιζόταν σταδιακά, ώσπου να θεωρηθεί, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αυτόνομος κλάδος. Βέβαια, πρέπει να γίνει αντιληπτό το γεγονός, ότι επρόκειτο για

χρόνια με συχνές αναταραχές σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο και δεν μπορούσαν να μείνουν ανεπηρέαστα τα Αναλυτικά Προγράμματα της εποχής.

Κλείνοντας, δεν πρέπει να ξεχνά κανείς στην ιστορία της ελληνικής πραγματικότητας το γλωσσικό ζήτημα που προκάλεσε σύγχυση σε ολόκληρο το ελληνικόκράτος και επηρέασε όλα τα μαθήματα που σχετίζονταν με τη γλώσσα (Καρακίτσιος, 2013).

1.6 ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΕΙΔΗ ΚΑΙ ΓΕΝΗ

Με μια απλή παρατήρηση των λογοτεχνικών κειμένων, αντιλαμβάνεται κανείς τις ποικίλες διαφορές που έχουν τα κείμενα μεταξύ τους ανάλογα με την περιοχή, τον συγγραφέα και την εποχή που δημιουργήθηκαν. Τα έργα, λοιπόν, διαφέρουν ως προς τη μορφή και το περιεχόμενό τους και με βάση αυτά τα δύο έχει επικρατήσει έναν διαχωρισμό σε «είδη» και «γένη» της λογοτεχνίας (Ιωάννης Παρίσης, 2010).

Όταν μιλούμε για «είδος» και «γένος» οι απόψεις συγκρούονται. Πολλοί μελετητές θεωρούν το «είδος» ταυτόσημη κατηγορία με το «γένος». Παρόλα αυτά οι περισσότεροι υποστηρίζουν ότι ,όταν αναφέρεται ο όρος «γένος», τονίζεται μία ευρύτερη κατηγορία, ενώ όταν αναφέρεται ο όρος «είδος» μιλούμε για υποδιαιρέσεις του «γένους». Με μια ιστορική αναδρομή παρατηρεί κανείς την κυριαρχία των όρων «έπος» , «λυρική ποίηση» και «δράμα», για αρκετούς αιώνες, ενώ όσο προχωρούν τα χρόνια η ταξινόμηση απλοποιείται και έτσι έχουμε τις παρακάτω κατηγορίες (Ιωάννης Παρίσης, 2010):

A. ως «γένος» και βασική κατηγοριοποίηση θεωρούνται:

- ✓ Το ποίημα
- ✓ Το πεζό κείμενο
- ✓ Το θέατρο

B. ως «είδος» και υποδεέστερη κατηγορία θεωρούνται:

- ✓ Το μυθιστόρημα
- ✓ Η διήγηση
- ✓ Το σονέτο
- ✓ Η νουβέλα
- ✓ Η μπαλάντα

Σύμφωνα με τον Παρίση: *«Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι κάθε λογοτεχνικό κείμενο διαθέτει χαρακτηριστικά τα οποία μοιράζεται είτε με ορισμένα άλλα έργα είτε με το σύνολο των λογοτεχνικών έργων· παράλληλα, το ίδιο αυτό κείμενο μετασηματίζει*

γνωρίσματα γνωστά από άλλα έργα και ενδεχομένως εισάγει και κάποια νέα. Μ' άλλα λόγια, κάθε αληθινό λογοτεχνικό έργο κινείται εκ των πραγμάτων ανάμεσα στο απόλυτα γενικό, γνωστό και ανιαρό και στο εντελώς ειδικό, νεότερικό και, φυσικά, ανέφικτο. Αν δε συμβαίνει αυτό, αν δηλαδή ένα έργο δε μεταβάλλει —έστω και στο ελάχιστο— την άποψη που είχαμε για τη λογοτεχνία πριν να το διαβάσουμε, τότε κατατάσσεται αυτόματα στην κατηγορία της μαζικής λογοτεχνίας ή παραλογοτεχνίας» (Ιωάννης Παρίσης, 2010).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ

2.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ

Όπως αναφέρουν οι Κωτόπουλος (2012) και Καρακίτσιος (2012) «*Ο όρος Δημιουργική Γραφή είναι επείσακτος και προβληματικός, μιας και επιχειρεί να αποδώσει στα ελληνικά τον αγγλοσαξονικό “Creative Writing”. Προκαλεί συχνά σύγχυση και αμηχανία λόγω της πολλαπλής σημασίας και χρήσης του, αλλά και των αξιολογικών του προεκτάσεων. Μια σύντομη βιβλιογραφική επισκόπηση επιτείνει την εννοιολογική του ασάφεια, καθώς παραπέμπει σε μια σειρά νοημάτων, όπως πεδίο συγγραφικών δραστηριοτήτων, τέχνη της λογοτεχνικής συγγραφής, βιωματική εκπαιδευτική μέθοδο για τη διδασκαλία της Λογοτεχνίας και της λογοτεχνικής γραφής, μορφή ψυχικής εκτόνωσης και τρόπο ενίσχυσης της αυτοεκτίμησης, πανεπιστημιακό γνωστικό αντικείμενο κ.α*» (Κωτόπουλος, 2012).

Οι Βακάλη, Ζωγράφου και Κωτόπουλος χαρακτηριστικά τονίζουν ότι η Δημιουργική Γραφή θεωρείται αυτόνομος κλάδος και ασχολείται με τον τομέα της συγγραφής, χωρίς να αποκλείει και τα αποτελέσματά της και τις προεκτάσεις της. Η Δ.Γ πολλές φορές εναντιώνεται στην αυτή καθαυτή έννοια της Λογοτεχνίας, θεωρώντας δημιουργικό οποιοδήποτε γράψιμο. Η Δ.Γ εντάσσεται σε χώρους όπως η Φιλολογία ως λογοτεχνική γραφή, η Παιδαγωγική ως εκπαιδευτική μέθοδος διδασκαλίας της Λογοτεχνίας και η Ψυχολογία ως θεραπευτική μέθοδος (Βακάλη Π. Άννα, Ζωγράφου - Τσαντάκη Μαρία, Κωτόπουλος Η. Τριαντάφυλλος, 2013). Στην παρούσα εργασία θα γίνει προσπάθεια προσέγγισης της Δ.Γ με μία παιδαγωγική ματιά.

Αναφέροντας τον όρο «Δημιουργική Γραφή» πρέπει να ξεκαθαριστεί το τι μπορεί να σημαίνει «δημιουργικότητα». Κατ' εξοχήν ο άνθρωπος είναι ένα δημιουργικό «ον», αφήνοντας από την αρχαιότητα πολλά έργα πειστήρια για την δημιουργικότητά του. Σύμφωνα με τον Ροντάρι «*η δημιουργικότητα είναι συνώνυμο της αποκλίνουσας σκέψης*» την οποία είχε διαχωρίσει από την συγκλίνουσα ο Guilford. Η αποκλίνουσα σκέψη δεν είναι τίποτα περισσότερο από την σκέψη που ξεφεύγει από την νόρμα. Είναι η σκέψη που σπάει συνεχώς τα σχήματα της εμπειρίας αναφέρει ο Ροντάρι. Η δημιουργικότητα, λοιπόν, είναι κάτι το ανεξάρτητο, που δεν χωράει σε καλούπια ούτε έχει συγκεκριμένη μορφή και όνομα. Σύμφωνα με τον Ροντάρι ο χαρακτήρας της είναι πάντοτε ψυχαγωγικός. Στην επιστήμη της Ψυχολογίας ένα έργο είναι δημιουργικό όταν είναι μοναδικό και πρωτότυπο, όταν περιλαμβάνει το ρίσκο,

όταν είναι ευέλικτο και ασυνήθιστο (Βακάλη Π. Άννα, Ζωγράφου - Τσαντάκη Μαρία, Κωτόπουλος Η. Τριαντάφυλλος, 2013).

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω από τους ίδιους, η Δ.Γ απλώνει τα πλοκάμια της και απασχολεί τομείς όπως, η Φιλοσοφία, η Παιδαγωγική αλλά και η Νευροφυσιολογία. Αυτό ακριβώς κάνει αντιληπτό το γεγονός ότι πρόκειται για μία πολύπλευρη και σύνθετη διαδικασία που αφορά με τον ένα ή τον άλλο τρόπο όλους τους ανθρώπους (σαν αιτία, σαν μέσο, σαν αποτέλεσμα).

Το ερώτημα σε αυτή τη φάση είναι ένα: η δημιουργικότητα είναι ταλέντο; Και κατ' επέκταση « η Δ. Γ διδάσκεται;». Χαρακτηριστικά ο Immanuel Kant τονίζει: *«ο συγγραφικός τρόπος χάνεται, όταν επιχειρείται η διδασκαλία του»*. Βέβαια, η Δ. Γ είναι τέχνη και οφείλει να διδαχθεί όπως όλες οι τέχνες, αλλά με ποιον τρόπο θα μπορούσε να διδαχθεί; Το ζήτημα για το διδακτό ή μη της Δ. Γ χάνεται σε βάθος χρόνων και δημιουργεί αντιπαραθέσεις ακόμη και σήμερα. Κανείς δεν μπορεί να μιλήσει με ακρίβεια για «ταλέντο» ή για «καλλιεργημένη δεξιότητα» (Βακάλη Π. Άννα, Ζωγράφου - Τσαντάκη Μαρία, Κωτόπουλος Η. Τριαντάφυλλος, 2013).

2.2 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η σύνδεση της Δ.Γ και γενικά της δημιουργικότητας με τη μάθηση δε απασχολεί την εκπαίδευση όσο θα έπρεπε. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα χαρακτηρίζεται από «ανελαστικότητα» και δεν ενθαρρύνει τους μαθητές να δρουν δημιουργικά. Το πρόβλημα βέβαια δεν είναι εγχώριο αλλά διεθνές και οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί είναι ελλιπείς.

Αρχικά, για την ανάπτυξη της δημιουργικής ικανότητας του παιδιού πρώτο ρόλο έχει η οικογένεια. Η οικογένεια αποτελεί πρωτογενή φορέα κοινωνικοποίησης ,καθώς εκεί μπαίνουν οι βάσεις για την πολύπλευρη ανάπτυξη του παιδιού. Οι γονείς-κηδεμόνες οφείλουν να δώσουν ελευθερία στα παιδιά να πειραματίζονται και να ανακαλύπτουν. Εάν αυτό δεν επιτευχθεί από την οικογένεια τότε το σχολείο είναι αυτό που πρέπει να αναλάβει το παραπάνω έργο (Βακάλη Π. Άννα, Ζωγράφου - Τσαντάκη Μαρία, Κωτόπουλος Η. Τριαντάφυλλος, 2013).

Όπως αναφέρει η Παυλίδου (2013) *«πίσω από τη δημιουργική γραφή, κρύβεται η δημιουργική σκέψη. Μέσα στη δημιουργική σκέψη κρύβεται ο Μεγάλος Άνθρωπος, αυτός που αναγνωρίζει τη μικρότητά του μέσα στο σύνολο της ζωής, που δε διακατέχεται από έπαρση, παρά μόνο από αφοσίωση, μέσω της οποίας αφογκράζεται τις*

εξιστορήσεις του κόσμου.» (Παυλίδου, 2013) . Άρα, πριν πραγματοποιηθεί απόπειρα καλλιέργειας της δημιουργικής γραφής στα παιδιά, θα πρέπει να καλλιεργηθεί η δημιουργική τους σκέψη.

Η δημιουργική σκέψη, σύμφωνα με την Παπαχαρίση , είναι *«η νοητική εκείνη ικανότητα που σχετίζεται με το να εφευρίσκουμε νέες, πρωτότυπες ιδέες και βασίζεται στην ικανότητα του ατόμου να χρησιμοποιεί ποικίλους τρόπους προσέγγισης ενός προβλήματος και να βρίσκει πλήθος ιδεών και λύσεων για κάθε πρόβλημα που το απασχολεί»*. (Παπαχαρίση, 2016). Η δημιουργική σκέψη λοιπόν, δεν είναι τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο από τη λεγόμενη αποκλίνουσα σκέψη. Πρόκειται για ένα ελεύθερο τύπο πνευματικής διεργασίας της οποίας χαρακτηριστικό είναι ο μεγάλος αριθμός πιθανών λύσεων. Από την άλλη, η συγκλίνουσα σκέψη βασίζεται στους κανόνες της λογικής και δεν είναι τίποτα άλλο από τη λεγόμενη κριτική σκέψη.

Όπως τονίζει ο Σιδηρόπουλος , σύμφωνα με τον Kress *«το άτομο μέσω της αφήγησης και της δημιουργικής γραφής επαναδομεί, επεξεργάζεται, επικοινωνεί και αλληλεπιδρά στον περιβάλλοντα φυσικό και κοινωνικό του κόσμο»* (Σιδηρόπουλος, 2013). Δηλαδή με απλά λόγια ασκεί κριτική σκέψη και χρησιμοποιεί την δημιουργική του σκέψη για να αντιληφθεί όλα αυτά που συμβαίνουν γύρω του. αυτά, λοιπόν τα δύο είδη σκέψης που προαναφέρθηκαν οφείλει να τα καλλιεργήσει στα παιδιά το εκπαιδευτικό σύστημα.

Τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να γίνει ένα παιδί δημιουργικό αναλύει η Εμμανουηλίδου Καλλιόπη, Συμβουλευτική- εκπαιδευτική ψυχολόγος και συγγραφέας παιδικών βιβλίων, στο άρθρο της *«Πώς να καλλιεργήσουμε τη δημιουργική σκέψη στα παιδιά μας;»*. Σύμφωνα , λοιπόν, με την Εμμανουηλίδου *«Η δημιουργικότητα χρειάζεται εμπειρίες, δοκιμές, πειραματισμούς. Αν το παιδί δε δοκιμάσει, δε λερωθεί, δεν καταπιαστεί με όσα του εξάπτουν την περιέργεια, δε θα αφήσει το μυαλό του να ξεφύγει από τα καλούπια και δε θα αφήσει την φυσική του τάση για δημιουργία και εξερεύνηση να εκδηλωθεί»*. (Εμμανουηλίδου, 2014)

Εκείνο, λοιπόν, που αποτελεί ζητούμενο στην εκπαιδευτική διαδικασία σήμερα είναι η δημιουργία δημιουργικών ατόμων, απαλλαγμένων από μηχανικές και αυτοματοποιημένες πρακτικές, που να συγκροτούν διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες και να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα με ευρηματικό τρόπο. Έτσι, στο σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα η Δημιουργική Γραφή αποτελεί ένα πολύπλοκο νοητικό εργαλείο που βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν την συγκλίνουσα και αποκλίνουσα σκέψη τους, και δίνει την ευκαιρία στον τομέα της Λογοτεχνίας να

προσεγγίζεται πλέον ενεργητικά (Βακάλη Π. Άννα, Ζωγράφου - Τσαντάκη Μαρία, Κωτόπουλος Η. Τριαντάφυλλος, 2013).

Στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα η Δημιουργική γραφή κάνει την εμφάνισή της ως ειδική παιδαγωγική εφαρμογή και πρακτική, τα τελευταία δέκα χρόνια και κυρίως σε άτυπο επίπεδο. Σύμφωνα με τις έρευνες Ντιούδη (2012) και Φιλιπποπούλου (2013) η Δημιουργική γραφή διδάσκεται στα καλλιτεχνικά σχολεία της χώρας, σε πανεπιστημιακά τμήματα, σε πιλοτικά προγράμματα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, σε φορείς δια βίου εκπαίδευσης και σε μορφή επιμόρφωσης εκπαιδευτικών (Βακάλη Π. Άννα, Ζωγράφου - Τσαντάκη Μαρία, Κωτόπουλος Η. Τριαντάφυλλος, 2013). Παρόλα αυτά, και ενώ τα Αναλυτικά Προγράμματα της χώρας κάνουν λόγο για δημιουργικότητα, η Δ.Γ δεν βρίσκεται στο εκπαιδευτικό σύστημα ως αυτόνομο μάθημα.

2.3 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ

Τη σημερινή εποχή όπου η τεχνολογία αναπτύσσεται με φρενήρεις ρυθμούς, δεν μπορεί να λείπει από ένα ορθό εκπαιδευτικό σύστημα η χρήση των σύγχρονων τεχνολογιών. Σύμφωνα με τις Νέζη και Τριαντοπούλου, η Στασινοπούλου- Σκιαδά ανφέρει: *«Τίποτε δεν είναι ίδιο: εμείς δεν είμαστε ίδιοι, οι μαθητές μας- κυρίως αυτοί- δεν είναι ίδιοι. Το μόνο αναλλοίωτο είναι το μορφωτικό υλικό, τα κείμενα- που περιμένουν για μια διαφορετική προσέγγιση, κοντά στις σύγχρονες ανάγκες. Περιμένουν για να διαλεχθούν με τις νέες γενιές και να συμβάλλουν στην πνευματική τους ανάπτυξη. Για αυτό όμως χρειάζεται μια άλλη γλώσσα που πρέπει να την αναζητήσουμε και να την βρούμε»* (Μαρία Νέζη, 2013).

Οι ίδιες αναφέρουν ότι τα κείμενα χρειάζονται πλέον μια διαφορετική διδακτική προσέγγιση για να πλησιάσουν όσο το δυνατό περισσότερο τις σύγχρονες τεχνολογικές ανάγκες. Αυτό θα κάνει ευχάριστο το μάθημα της Λογοτεχνίας στα παιδιά. Επίσης, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Μπράτισης και Μουταφίδου (2013): *«υπάρχουν επτά λόγοι, σύμφωνα με τον Tompkins για τους οποίους τα παιδιά πρέπει να γράφουν τις δικές του ιστορίες: 1. Διασκέδαση, 2. Καλλιτεχνική έκφραση, 3. Διερεύνηση λειτουργιών γραφής, 4. Φαντασία, 5. Διασαφήνιση σκέψης, 6. Αναζήτηση ταυτότητας, 7. Μάθηση γραφής και ανάγνωσης* (Μπράτιστης Θαρρενός, Μουταφίδου Άννα, 2013).

Όσον αφορά την αξιοποίηση των σύγχρονων τεχνολογιών στο νηπιαγωγείο, σύμφωνα με το ΔΕΠΣΣ (Αναλυτικό Πρόγραμμα), σε κάθε νηπιαγωγείο οφείλει να υπάρχει ένα Ηλεκτρονικός Υπολογιστής, κι αυτό γιατί γενικότερα η τεχνολογία μπορεί πλέον να αξιοποιηθεί ως υποστηρικτικό εργαλείο μάθησης για τα παιδιά. Αναλυτικότερα, προτείνεται η χρήση εκπαιδευτικών λογισμικών, ιστοσελίδων και ποικίλων εφαρμογών πολυμέσων, τα οποία θα δώσουν ώθηση στην δημιουργικότητα των παιδιών και θα ενεργοποιήσουν την έμπνευσή τους (Βακάλη Π. Άννα, Ζωγράφου - Τσαντάκη Μαρία, Κωτόπουλος Η. Τριαντάφυλλος, 2013). Παράλληλα, όπως αναφέρουν οι ίδιοι, παρέχεται στα παιδιά η δυνατότητα να προσεγγίζουν περισσότερο εκπαιδευτικό υλικό και εξασφαλίζεται η επικοινωνία τους.

Επιπλέον, σύμφωνα με τους Κυριακή Σεραφείμ και Γεώργιο Φεσάκη (2010): *«Τα μικρά παιδιά είναι αφηγητές ιστοριών από τη φύση τους. Σε όλες τις ανθρώπινες κοινωνίες είναι συνηθισμένη και δημοφιλής η χρήση της αφήγησης ιστοριών από συγγενικά και φιλικά πρόσωπα για τη μεταβίβαση γνώσεων, στάσεων και αξιών από γενιά σε γενιά. Επίσης, η αφήγηση χρησιμοποιείται ως ψυχαγωγικό μέσο που κεντρίζει τη φαντασία ανθρώπων όλων των ηλικιών.»* (Σεραφείμ Κυριακή, Φεσάκης Γεώργιος, 2010). Έτσι, γίνεται σαφής η χρησιμότητα της ψηφιακής αφήγησης στο εκπαιδευτικό σύστημα, μιας αφήγησης που ξεπερνά τα παραδοσιακά πρότυπα και έχει σκοπό να διεγείρει το ενδιαφέρον των παιδιών. Βέβαια, γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι, για να αξιοποιηθούν ορθά τα λογισμικά εργαλεία της ψηφιακής αφήγησης, οφείλουν και οι εκπαιδευτικοί αλλά και οι γονείς των παιδιών και τα ίδια τα παιδιά να έχουν εξοικειωθεί με αυτά (Φεσάκης, 2010).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ

3.1 ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ: ορισμός, πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα

Οι Σύγχρονες Τεχνολογίες ή αλλιώς Νέες Τεχνολογίες αναφέρονται πλέον με τον όρο ΤΠΕ (Τεχνολογίες της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών), ο οποίος βγήκε στο προσκήνιο τα τελευταία 20 (είκοσι) έτη. Σύμφωνα με την Ντολιοπούλου (2006) τα τελευταία χρόνια στην εκπαίδευση ο Η/Υ έχει πάρει τη θέση του στις σχολικές αίθουσες σχεδόν σε όλες τις σχολικές βαθμίδες (Ντολιοπούλου, 2006).

Όπως κάθε Επιστήμη και κάθε πτυχή του εκπαιδευτικού συστήματος, έτσι και οι Σύγχρονες Τεχνολογίες έχουν κάποια θετικά αλλά και κάποια αρνητικά χαρακτηριστικά, όσον αφορά τη χρήση τους από τους μαθητές, ιδίως όταν αυτοί είναι μικρής ηλικίας. *«Τα οφέλη της νέας τεχνολογίας είναι πολλά και ανάμεσά τους αναφέρονται τα εξής:*

- *καταφέρνει να τραβήξει την προσοχή των παιδιών,*
- *κάνει την εκπαίδευση πιο ενδιαφέρουσα, μετατρέποντας την σε παιχνίδι,*
- *αυξάνει την αποδοτικότητα,*
- *είναι ανεξάντλητη πηγή γνώσης, εύκολη στην χρήση,*
- *διευκολύνει πολύ την ζωή όλων μας, ενώ ταυτόχρονα ανοίγει νέους ορίζοντες,*
- *απευθύνεται σε όλους και ο καθένας μπορεί να βρει οτιδήποτε τον ενδιαφέρει αμέσως,*
- *καλύπτει κενά,*
- *καθοδηγεί σωστά,*
- *εκμηδενίζει τις αποστάσεις και φέρνει σε επαφή ανθρώπους που βρίσκονται χιλιόμετρα μακριά.*
- *δεν υπάρχουν χρονικοί περιορισμοί με την ασύγχρονη επικοινωνία (e-mail, World Wide Web κ.τ.λ.). Οι άνθρωποι μπορούν να συζητούν άνετα, χρησιμοποιώντας όσο χρόνο θέλουν για να σκεφτούν και να απαντήσουν» (Οικονόμου, 2007).*

Ο Η/Υ προσφέρει στα παιδιά την επικοινωνία και παράλληλα τη μάθηση. Τα παιδιά έχουν ανάγκη και τις δύο αυτές δεξιότητες και ο Η/Υ δεν περιορίζει τις συναναστροφές τους και τις ανάγκες τους. Παράλληλα, υπάρχουν πλεονεκτήματα και για τους εκπαιδευτικούς. Στα μάτια των παιδιών φαίνονται πιο ενημερωμένοι και πιο ενεργητικοί και περισσότερο έτοιμοι να βοηθήσουν. Και πραγματικά, η βοήθεια και οι

λύσεις που μπορούν να προσφέρουν οι εκπαιδευτικοί που χρησιμοποιούν τις Σύγχρονες τεχνολογίες, είναι ουσιαστικότερες και πιο γρήγορες (Οικονόμου, 2007).

Παρόλα αυτά, τα αδύνατα σημεία που καταγράφονται είναι εξίσου σημαντικά αλλά μπορεί να υπάρξει αντιμετώπιση. *«Στα μειονεκτήματα της χρήσης Σύγχρονων Τεχνολογιών κατατάσσονται τα εξής στοιχεία:*

- *τέτοιου είδους επικοινωνία, τουλάχιστον στα αρχικά στάδια, είναι απρόσωπη,*
- *οι άνθρωποι δεν έχουν συνηθίσει αυτόν τον τρόπο επικοινωνίας γι' αυτό είναι λίγο συγκρατημένοι. Εφόσον όμως γνωριστούν μεταξύ τους, έρθουν σε επαφή μέσω της τηλε-συνδιάλεξης, τότε η συζήτηση εξελίσσεται ομαλά*
- *υπάρχει μια διαφωνία για το κατά πόσο η συνεργασία μέσω των νέων τεχνολογιών μπορεί να προαχθεί κανονικά. Στην πραγματικότητα, είναι δύσκολο να πεισθούν οι άνθρωποι να συνεργασθούν με ξένους κυρίως από έλλειψη εμπιστοσύνης. Όταν κάποιος δεν γνωρίζει τον τρόπο με τον οποίο ο συνεργάτης του δουλεύει, τις ικανότητες του, τις γνώσεις του, τότε αυτή η συνεργασία είναι καταδικασμένη να αποτύχει. Υπάρχει βέβαια και ο αντίλογος εκείνων που υποστηρίζουν ότι άτομα που είναι ντροπαλά και διστάζουν να πάρουν μέρος σε συζητήσεις, νιώθουν πιο ελεύθεροι όταν καλύπτονται πίσω από την νέα τεχνολογία*
- *δημιουργεί αποξένωση και έλλειψη οποιασδήποτε επικοινωνίας με άλλα πρόσωπα. Αν κάτι τέτοιο αλήθευε τότε το σχολείο ως θεσμός θα είχε αποτύχει γιατί δεν θα είχε καταφέρει να καλλιεργήσει στους μαθητές την συνεργασία, την αλληλεγγύη και την ευγενή άμιλλα. Σκοπός του σχολείου είναι να βοηθήσει τα παιδιά να πάρουν τα απαραίτητα εφόδια και να τα εντάξει ομαλά στους κόλπους της κοινωνίας» (Οικονόμου, 2007).*

Γενικά, η επιρροή που ασκούν οι Σύγχρονες Τεχνολογίες στον τομέα της εκπαίδευσης είναι μεγάλη κι αυτό γιατί τα παιδιά, από την ηλικία των 5 ετών αρχίζουν να ελκύονται από τα ηλεκτρονικά μέσα (0-6 Παραμύθια).

3.2 ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΣΕ ΜΙΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

«Οι νέες τεχνολογίες, ιδίως η πληροφορική με το τεράστιο πλήθος των σύγχρονων εφαρμογών, έχει σχεδόν ταυτισθεί με ό,τι χαρακτηρίζουμε ως ανάπτυξη» (Μπαμπινιώτης, 2000). Για την ανάπτυξη μιας χώρας, η μεγαλύτερη βαρύτητα πέφτει στον τομέα της παιδείας. Παράλληλα, για να αναπτυχθεί μια κοινωνία οφείλει να

εκσυγχρονιστεί και να ακολουθεί τα τεχνολογικά δρώμενα και τις δυνατότητες που αυτά προσφέρουν. Για μια ποιοτική παιδεία, απαλλαγμένη από δασκαλοκεντρικές μεθόδους και από ακραίες παραδοσιακές αρχές, είναι ανάγκη να υπάρξει εφαρμογή των ΤΠΕ στα σχολεία (Μπαμπινιώτης, 2000).

Σε μία ποιοτική, βέβαια παιδεία, ο Η/Υ δεν αντικαθιστά το σχολικό εγχειρίδιο, ούτε τον δάσκαλο. Ο Η/Υ απλώς ενισχύει τη διδασκαλία και βοηθά τους μαθητές να πλησιάσουν την ολόπλευρη μάθηση. Οι δάσκαλοι θα πορούν πλέον να οργανώνουν καλύτερα την ύλη τους, να κάνουν ποικίλες δραστηριότητες, να πετυχαίνουν τη διαθεματικότητα του μαθήματός τους και να ασχολούνται περισσότερο με τις ανάγκες κάθε μαθητή (Μπαμπινιώτης, 2000).

Έτσι, λοιπόν, η εκπαίδευση δε θα μπορούσε και δεν πρέπει να μένει ανεπηρέαστη, απαθής και αποστασιοποιημένη από την τεχνολογική ανάπτυξη, η οποία αποτελεί πλέον τη νέα πραγματικότητα στη ζωή των μαθητών. Ο χαρακτήρας της εκπαίδευσης είναι τέτοιος, που πρέπει να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα και να αντιλαμβάνεται τις ανάγκες και τα νέα ενδιαφέροντα των μαθητών. Ο δάσκαλος, οφείλει να αναβαθμίσει τη μαθησιακή διαδικασία χρησιμοποιώντας τον Η/Υ είτε ως εργαλείο διδασκαλίας είτε ως επικοινωνιακό μέσο (Ζαρίντας, 2003). Όπως αναφέρει ο Ζαρίντας *«Πρέπει να καταστεί σαφές ότι ο ηλεκτρονικός υπολογιστής δε θα πρέπει να μετεξελιχθεί σ' ένα μηχανήμα το οποίο θα υποκαταστήσει το δάσκαλο, παρά μόνο ως ένα εποπτικό και επικοινωνιακό, σύγχρονο μέσο που συναρπάζει και γοητεύει τους μαθητές και θα αλλάξει ποιοτικά το ρόλο του δασκάλου μετατρέποντάς τον από μεταδότη γνώσεων σε συντονιστή, οργανωτή και υποστηρικτή της μαθησιακής διαδικασίας»*.

Κλείνοντας, λοιπόν, το παρόν κεφάλαιο, πρέπει να καταστεί σαφές το γεγονός, ότι κάθε σύγχρονη κοινωνία θέτει ως προτεραιότητά της τη χρήση της τεχνολογίας στην εκπαίδευση, για να διασφαλίσει έτσι την ισότιμη συμμετοχή όλων των μαθητών σε αυτή και να καταστήσει ποιοτικό τον τομέα της παιδείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

4.1 ΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια η παρούσα εκπαιδευτική πρόταση πραγματεύεται τρία γνωστικά αντικείμενα: Νεοελληνική Λογοτεχνία, Δημιουργική Γραφή, Σύγχρονες Τεχνολογίες. Από αυτά τα γνωστικά αντικείμενα, προέκυψε ένας συνδυασμός, ο οποίος θα ωφελήσει τα παιδιά κατά την εκπαιδευτική διαδικασία.

Από τον κλάδο της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας χρησιμοποιήθηκε το ποίημα, διότι περιλαμβάνεται στις γνωστικές δυνατότητες των παιδιών νηπιακής ηλικίας. Είναι πιο εύκολο ο εκπαιδευτικός, μέσω του ποιήματος να πλησιάσει τη σκέψη των νήπιων και τα βιώματά τους. Επίσης, με το ποίημα είναι πιο εύκολο να κεντρίσει το ενδιαφέρον τους καθώς όπως έχει προαναφερθεί, τα παιδιά τα ελκύει η ομοιοκαταληξία. Η Νεοελληνική Λογοτεχνία θα συνδεθεί με τον τομέα της Δημιουργικής Γραφής, που θα δώσει στα παιδιά την ευκαιρία να εξασκηθούν στην χρήση του λόγου, γραπτού και προφορικού αλλά και στην καλύτερη γνωριμία τους με τα κειμενικά είδη. Με τη οργάνωση ασκήσεων Δημιουργικής Γραφής τα νήπια θα έρθουν σε πιο στενή επαφή με την Λογοτεχνία και θα αρχίσουν να δημιουργούν τα δικά τους έργα. Τέλος, θα χρησιμοποιηθούν οι Σύγχρονες Τεχνολογίες μέσω ενός Η/Υ και με τη χρήση πολυμέσων, συγκεκριμένα δημιουργία βίντεο και εικονογράφηση ζωγραφιών των παιδιών. Η χρήση των ΤΠΕ έχει σκοπό να δώσει άλλη διάσταση στο θέμα της Δημιουργικής Γραφής και να προσφέρει διαθεματικότητα στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που θα αναλυθεί παρακάτω.

Ο συλλογισμός της εργασίας στηρίζεται στο να αναδείξει την χρησιμότητα αλλά και αξιοπιστία των τριών προαναφερθέντων γνωστικών αντικειμένων και να τονιστεί η αξία και της Λογοτεχνίας και της Δημιουργικής Γραφής αλλά και των Σύγχρονων Τεχνολογιών. Σκοπός του προγράμματος είναι να δώσει ευκαιρίες στα παιδιά να αναπτύξουν την φαντασία και την δημιουργικότητά τους αλλά και να είναι το μάθημα ευχάριστο και οικείο προς αυτά.

Κατά την διάρκεια δημιουργίας ασκήσεων δημιουργικής γραφής για παιδιά του νηπιαγωγείου προέκυψε η ιδέα να πάρουν μορφή οι ήρωες που θα ενισχύσουν την παραπάνω διαδικασία. Η αιτία αυτής της ιδέας ήταν κυρίως το ότι κατά την διάρκεια της πρακτικής άσκησης της υποφαινόμενης, παρατηρήθηκε ότι τα παιδιά δεν ασχολούνταν καθόλου με την λογοτεχνία, γιατί όσες φορές έγινε προσπάθεια από την νηπιαγωγό, τα παιδιά βαρέθηκαν πάρα πολύ γρήγορα. Άμεσα, στον σχεδιασμό του

προγράμματος παρατηρήθηκε ,ότι τα παιδιά κάθε φορά που χρησιμοποιούσαν το ποίημα ως μέσο διδασκαλίας ενός θέματος κατανοούσαν το θέμα πολύ εύκολα και γρήγορα. Έτσι, προέκυψε η ιδέα παρουσίασης στην τάξη ενός ήρωα. Ο ήρωας ήταν ένα αγόρι που προέτρεπε τα παιδιά να κάνουν ανακύκλωση. Αυτό, είχε ως αποτέλεσμα τα παιδιά να ζητούν καθημερινά τον ήρωά και το θέμα που είχε επιλεγεί κράτησε χωρίς πίεση από την υποφαινόμενη, μια εβδομάδα, ενώ ήταν να διαρκέσει δύο ημέρες. Έτσι, έγινε αντιληπτό, πως τα παιδιά ενθουσιάζονταν πολύ με τους ήρωες, ειδικά όταν ήταν άγνωστοι ήρωες και όχι παραμυθιού. Αυτό τους έκανε να νομίζουν, ότι υπάρχουν στα αλήθεια οι ήρωές τους κι έτσι προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να τους χρησιμοποιούν καθημερινά.

Αυτός, λοιπόν, είναι ο λόγος της επιλογής της παρακάτω πρακτικής που ακολουθήθηκε για την δημιουργία ηρώων. Έγινε προσπάθεια οι ήρωες να μιλούν στα παιδιά, και να αναφέρονται με τρόπο παιχνιδιάρικο και απλό στην δημιουργική γραφή. Έτσι, τα παιδιά θα ασχοληθούν με την δημιουργική γραφή χωρίς να χρειάζεται καθημερινά ένας ημερήσιος προβληματισμός που θα προκύπτει από τη νηπιαγωγό, αλλά με την βοήθεια της τεχνολογίας θα προβληματίζονται τα παιδιά από μόνα τους.

Οι ήρωές που χρησιμοποιήθηκαν δεν δημιουργούν ασκήσεις αλλά δίνουν την ευκαιρία στα παιδιά να δημιουργήσουν ασκήσεις δημιουργικής γραφής. Οι τρεις ήρωές στην παρούσα εργασία είναι οι εξής: 1. ο κύριος Φαντάσιος (θα δίνει τις ιδέες) 2. ο κύριος Ζάρης (θα δίνει τις λέξεις) 3. ο κύριος Παραμύθης (θα βοηθά τα παιδιά να αφηγούνται). Παρακάτω, παρατίθεται αναλυτική αναφορά στους ήρωές αυτούς με την σειρά και με τη βοήθεια εικόνων.

4.2 ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Για την ολοκλήρωση του παρόντος εκπαιδευτικού προγράμματος, πραγματοποιήθηκε χωρισμός της δράσης σε τέσσερα στάδια τα οποία συνδέονται ιεραρχικά μεταξύ τους, με σειρά χρονικής προτεραιότητας. Θεωρήθηκε, ότι θα διευκολύνει την δράση των παιδιών ένα οργανωμένο σύστημα, με ποικίλες δραστηριότητες, έτσι ώστε, τα παιδιά να έχουν κάθε μέρα να ασχοληθούν και με κάτι διαφορετικό, που θα εντάσσεται στην ίδια λογική με το προηγούμενο και θα έχουν τον ίδιο σκοπό. Έγινε προσπάθεια δημιουργίας ενός προγράμματος που δεν θα αφήνει τα παιδιά να βαρεθούν και που θα ενισχύει την καλλιτεχνική τους φαντασία. Επίσης, στόχος δεν ήταν η δημιουργία αυτούσιων Δημιουργικής Γραφής αλλά η προτροπή να χρησιμοποιούν τα παιδιά την έμφυτη δημιουργικότητά τους με κριτικό τρόπο. Έτσι, προτείνονται ασκήσεις όπως δημιουργία δίστιχου ή τετράστιχου, αλλά και ασκήσεις όπου τα ίδια τα παιδιά θα σκέφτονται ιστορίες και θα τις αφηγούνται. Τα στάδια χωρισμού αυτής της εκπαιδευτικής πρότασης είναι τα εξής:

ΣΤΑΔΙΟ 1^ο : ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ

Σε αυτό το στάδιο όπου εντάσσεται η πρώτη ιδέα του προγράμματος, έγινε η επιλογή των ηρώων. Στόχος ήταν οι τρεις ήρωες που θα χρησιμοποιούνταν να προτρέπουν τα παιδιά στη χρήση του λόγου με λογοτεχνικό τρόπο αλλά να έχουν διαφορετικό θέμα και διαφορετικές λειτουργίες ο καθένας. Πάρθηκε η απόφαση, λοιπόν, πως ο κάθε ήρωάς θα έπρεπε να λέει κάτι με το οποίο θα δηλώνεται και η δράση του ή ο λόγος για τον οποίο εμφανίζεται στα παιδιά. Από την άλλη όμως, να μην δηλώνει ακριβώς την πορεία των δραστηριοτήτων αλλά να προσφέρει στα παιδιά ένα αίνιγμα το οποίο καλούνται να λύσουν. Οι τρεις ήρωες που επιλέχθηκαν είναι οι εξής: α. Κύριος Φαντάσιος, β. Κύριος Ζάρης, γ. Κύριος Παραμύθης. Οι τρεις αυτοί ήρωες στοχεύουν α. στην δημιουργία ενός ποιήματος, β. δημιουργία ύφους ενός ποιήματος και χρήση συγκεκριμένων λέξεων, γ. εικαστική απεικόνιση μιας ιστορίας, αντίστοιχα.

Έπειτα, από την επιλογή της δράσης και της ονομασίας τους, έπρεπε να βρεθεί η κατάλληλη εικόνα για τον καθένα, μια εικόνα που θα τους ταιριάζει και θα συμβαδίζει με την δράση τους. Έτσι, για τον Κύριο Φαντάσιο επιλέχθηκε μία λάμπα (Εικόνα 1.), για τον Κύριο Ζάρη επιλέχθηκε η μορφή ενός ζαριού (Εικόνα 2.) και για τον Κύριο Παραμύθι η μορφή ενός βιβλίου (Εικόνα 3.)

Ο Κύριος Φαντάσιος πρόκειται για μία λάμπα με ανθρώπινα χαρακτηριστικά, που στέλνει στο νηπιαγωγείο ένα δέμα, το οποίο θα πρέπει να ψάξουν να βρουν τα παιδιά. Μέσα στο δέμα θα εμπεριέχονται κάποιες λέξεις επιλεγμένες (υποτίθεται) από τον κύριο Φαντάσιο, με τις οποίες τα παιδιά θα πρέπει να γράψουν ένα ποίημα ή ένα κείμενο με λογική σειρά των

Εικόνα 1: Κύριος Φαντάσιος

γεγονότων. Αφού δημιουργήσει ο καθένας το ποιηματάκι του ή την ιστορία του και το γράψει με την βοήθεια της νηπιαγωγού, γίνεται παρουσίαση στους συμμαθητές. Μαζί με την παρούσα πτυχιακή εργασία παραδίδεται και βίντεο με τον κύριο Φαντάσιο, το οποίο θα προβληθεί στα παιδιά.

Ο Κύριος Ζάρης στην πραγματικότητα είναι ο βοηθός δύο μεγάλων ζαριών. Το ένα ζάρι είναι γεμάτο με βασικές λέξεις και φράσεις όπως : είμαι, θέλω, και, αν, εγώ, μου αρέσει. Με αυτές τις λέξεις ή φράσεις τα παιδιά καλούνται να δημιουργήσουν ανάλογα με τη λέξη που θα τους τύχει ένα δίστιχο και με το πέρας των μαθημάτων ένα τετράστιχο. Το δεύτερο ζάρι έχει στις πλευρές του φατσούλες συναισθημάτων με τις οποίες τα παιδιά, ανάλογα με αυτή που θα τύχουν, θα κληθούν να αφηγηθούν μια ίδια ιστορία που θα δοθεί σε όλους, με το συναίσθημα που τους έτυχε. Έτσι, θα εξασκηθούν στο να αλλάζουν το ύφος, τη στίξη και άλλα χαρακτηριστικά ενός κειμένου ανάλογα με τη διάθεση που τους ζητείται και να αντιλαμβάνονται τις διαφορές που δημιουργούνται σε αυτό το κείμενο. Μαζί με την παρούσα πτυχιακή εργασία παραδίδεται και βίντεο με τον κύριο Ζάρη, το οποίο θα προβληθεί στα παιδιά για να προκληθεί το ενδιαφέρον τους.

Εικόνα 2: Κύριος Ζάρης

Ο Κύριος Παραμύθης πρόκειται για ένα κενό παραμύθι, το οποίο πρέπει να γεμίσουν τα παιδιά. Το κάθε παιδί θα δημιουργήσει το δικό του παραμύθι. Το παραμύθι αυτό δεν θα περιέχει λέξεις αλλά ζωγραφιές των παιδιών τις οποίες θα σκανάρει η νηπιαγωγός. (Εικόνα 4.). Το κάθε παιδί θα αφηγηθεί στους άλλους το παραμύθι του και θα δώσει ένα τίτλο. Κάθε εβδομάδα θα κερδίζει βραβείο το παραμύθι το οποίο θα αφηγηθεί με τον πιο περιγραφικό τρόπο. Στόχος της όλης διαδικασίας είναι και η διαθεματικότητα με τα εικαστικά αλλά και η εξάσκηση στην περιγραφή. Μαζί με την παρούσα πτυχιακή εργασία παραδίδεται και βίντεο με τον κύριο Παραμύθι, το οποίο θα προβληθεί στα παιδιά για να προκληθεί το ενδιαφέρον τους.

Εικόνα 3: Κύριος Παραμύθης

ΣΤΑΔΙΟ 2^ο : ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ – ΛΟΓΙΑ ΗΡΩΩΝ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, έγινε προσπάθεια τα λόγια κάθε ήρωα να ανταποκρίνονται και στην δράση του, χωρίς όμως να δίνονται όλα τα στοιχεία στα παιδιά. Επιλέχθηκε αυτή η πρακτική, με στόχο να διεγείρει το ενδιαφέρον των παιδιών και να τα κάνει να ασχοληθούν από την αρχή με το θέμα.

Πιο συγκεκριμένα, για τον Κύριο Φαντάσιο επιλέχθηκε το παρακάτω κείμενο:

**Γεια σας παιδιά, εγώ είμαι ο Κύριος Φαντάσιος.
Δουλειά μου είναι να σας βοηθάω να φτιάχνετε όμορφα ποιήματα.
Μα πώς θα γίνει αυτό;
Μα φυσικά θα σας στέλνω όμορφα δωράκια.
Εσείς θα τα ανοίγετε,
Και θα πετάγεται ξαφνικά ένας μυστικός θησαυρός.
Α! μα νομίζω το πρώτο δωράκι έφτασε στην τάξη σας.
Θα τα ξαναπούμε σύντομα παιδιά.**

Με αυτές τις λίγες φράσεις, ο Κύριος Φαντάσιος θα δίνει στα παιδιά το έναυσμα για ένα παιχνίδι δράσης και διασκέδασης με τελικό σκοπό την δημιουργία ποιήματος από όλα τα παιδιά μαζί. Σημαντικό στο πρώτο στάδιο τα παιδιά να δρουν ομαδικά για να αναπτύξουν την αυτοπεποίθησή τους.

Για τον Κύριο Ζάρη επιλέχθηκε το παρακάτω κείμενο:

**Καλημέρα φίλοι μου.
Εγώ είμαι ο Κύριος Ζάρης.
Θα παίζουμε μαζί παιχνίδια με τις λέξεις.
Μόνο προσέξτε!
Ποιος θα είναι αυτός που θα πετύχει την πιο ωραία λέξη;
Δύο φίλοι μου καλοί θα 'ρθουν να σας βοηθήσουν.
Ο ένας λεξούλες κουβαλά.
Κι ο άλλος φατσούλες σας ζητά.
Τι λέτε λοιπόν;
Είστε έτοιμοι να παίζουμε;**

Για να μην είναι πολλοί οι ήρωες επιλέχθηκε ο βασικός Κ. Ζάρης ως ζάρι αρχηγός και τα άλλα δύο ζάρια ως βοηθοί του ήρωα.

Για τον Κύριο Παραμύθη επιλέχθηκε το παρακάτω κείμενο:

**Γεια σας παιδιά, εγώ είμαι ο Κύριος Παραμυθάς.
Μα είμαι τόσο λυπημένος.
Οι σελίδες μου είναι κενές.
Δεν έχουν ούτε ζωγραφιές ούτε γραμματάκια.
Αν με βοηθήσετε και γράψετε έστω και κάτι λίγο για εμένα.
Τότε θα γίνω από εκείνα τα μεγάλα και σοφά και μαγικά βιβλιαράκια,
και θα με αγαπάνε όλα τα παιδάκια.**

Κι εγώ θα είμαι χαρούμενος.

Τι λέτε; Θα με βοηθήσετε;

Στην ιστορία του Κύριου Παραμύθη δόθηκε βάση στο συναίσθημα, για μπουν στο κλίμα του ύφους αμέσως τα παιδιά. Ο Κύριος Παραμύθης δεν δίνει οδηγίες συμπλήρωσής του στα παιδιά, αλλά αφήνει τη φαντασία του κάθε παιδιού να δράσει ελεύθερη.

ΣΤΑΔΙΟ 3^ο : ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΟΛΥΜΕΣΩΝ

Για την δημιουργία των βίντεο των ηρώων χρησιμοποιήθηκε το online πρόγραμμα MOOVLY. Το πρόγραμμα αυτό χρησιμοποιείται για τη δημιουργία κινουμένων σχεδίων με ήχο και εικόνα. Πρόκειται για ένα από τα ευκολότερα προγράμματα δημιουργίας βίντεο κινουμένων σχεδίων και προσφέρει την δυνατότητα στο δημιουργό του βίντεο να κινεί ο ίδιος τους χαρακτήρες, να αλλάζει χρώματα και μεγέθη στα σχέδιά του και να προσθέτει τον ήχο που εκείνος επιθυμεί.

Για την εισαγωγή του ήχου στα βίντεο, έγινε ηχογράφηση της φωνής της υποφαινόμενης, μέσω του εργαλείου ηχογράφησης του Η/Υ και επεξεργασία αυτής της ηχογράφησης με το πρόγραμμα Voice Changer and Sound Effects, το οποίο εγκαταστάθηκε στον Η/Υ και έγινε χρήση της επιλογής «smurf» για τον Κύριο Φαντάσιο και τον Κύριο Ζάρη και τη επιλογής «giant» για τον Κύριο Παραμύθη. Τέλος, για το σκανάρισμα των ζωγραφιών των παιδιών, προτείνεται η χρήση σελίδων μεγέθους έως Α4. Επίσης, προτείνεται το σκανάρισμα να γίνει μπροστά στα παιδιά στο χώρο του νηπιαγωγείου.

ΣΤΑΔΙΟ 4^ο : ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΑΣΚΗΣΕΩΝ

Προβάλλοντας με τη σειρά τους ήρωες, οι ασκήσεις που θα υλοποιηθούν θα είναι οι εξής:

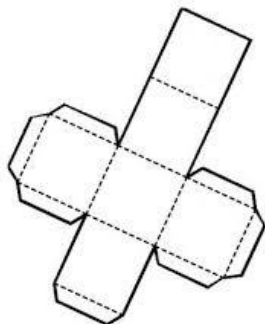
1. αφού τελειώσει το πρώτο βίντεο με τον Κ. Φαντάσιο τα παιδιά θα προσπαθήσουν να βρουν το κρυμμένο δώρο που τους έστειλε, το οποίο θα έχει τοποθετήσει η νηπιαγωγός χωρίς να το γνωρίζουν, μέσα στην τάξη τους. Αφού το βρουν θα το ανοίξουν στη μέση της τάξης και με την βοήθεια της νηπιαγωγού θα

Εικόνα 4: Λέξεις Κ. Φαντάσιου

διαβαστούν οι οδηγίες για να δημιουργηθεί το ποίημα. Έπειτα, θα ζητηθεί από τα παιδιά να καταθέσουν τις ιδέες τους, έτσι ώστε, να προκύψει μια ιδεοθύελλα σχετικά με το θέμα που δίνει ο Κ. Φαντάσιος (Εικόνα 4.) και να κάνουν τις πρώτες προσπάθειες δημιουργίας του ποιήματος.

2. μετά την προβολή του βίντεο με τον Κύριο Ζάρη θα κληθούν να δημιουργήσουν τα ζάρια με τα οποία θα παίξουν (Εικόνα 5.)

Αφού δημιουργήσουν και τα δύο ζάρια που θα τους ζητηθούν θα παίξουν ρίχνοντας μία φορά το ζάρι των λέξεων και δημιουργώντας από τη λέξη που θα τους τύχει ένα δίστιχο, π.χ

Είμαι ο Νικόλας

Είμαι μαθητής.

Έπειτα, θα ρίχνουν το ζάρι των συναισθημάτων και θα λένε το παραπάνω δίστιχο με το ύφος που τους έτυχε.

Εικόνα 5: Δημιουργία Ζαριού

3. τέλος, με την προβολή του βίντεο του Κύριου Παραμύθη θα δίνονται στα παιδιά κόλλες Α4 στις οποίες θα ζωγραφίζουν μια ιστορία. Αφού τις σκανάρει στον Η/Υ η νηπιαγωγός, θα γίνει βιβλιοδεσία με τον πιο απλό τρόπο, με διακορευτή και κορδέλες, θα δημιουργείται εξώφυλλο με τίτλο της ιστορίας του κάθε παιδιού και μετά θα γίνεται παρουσίαση των ιστοριών στην γωνιά δραστηριοτήτων της παρεούλας. Αφού διαβαστούν όλες οι ιστορίες θα δίνεται το βραβείο σωστότερου αφηγητή, σε αυτόν που θα αφηγηθεί και θα περιγράψει καλύτερα την ιστορία του.

Σημείωση: Οι τρεις αυτοί ήρωες δεν θα χρησιμοποιηθούν μία μόνο φορά αλλά μπορούν να δημιουργηθούν με χαρτόνι από τα παιδιά και να οργανωθεί με αυτόν τον τρόπο ένα project βασισμένο στην Λογοτεχνία και την Δημιουργική Γραφή.

4.3 ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Για την εξέλιξη του προγράμματος, έπειτα από την προβολή των βίντεο, τα μέσα και τα υλικά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, είναι καθημερινά υλικά νηπιαγωγείου, οικεία στα παιδιά όπως: μαρκαδόροι, μπογιές, χαρτόνια, κουτιά κ.α. Οι στόχοι της παραπάνω διαδικασίας οργάνωσης ασκήσεων δημιουργικής γραφής είναι πολλοί και παρακάτω αναφέρονται όλοι:

- A. καλλιέργεια φαντασίας των παιδιών (κ. Παραμύθης)
- B. δημιουργία ποιημάτων και ιστοριών

Γ. περιγραφή ιστοριών

Δ. αφήγηση ιστοριών

Ε. ανάπτυξη εικαστικής δημιουργικότητας των παιδιών

ΣΤ. καλλιέργεια των συναισθημάτων των παιδιών

Ζ. εξωτερίκευση των συναισθημάτων των παιδιών

Η. χρήση ΤΠΕ στην εκπαίδευση, συγκεκριμένα με στόχο την δημιουργική γραφή

Οι παραπάνω στόχοι είναι αξιολογήσιμοι και εύκολο να επιτευχθούν από τα παιδιά αυτής της ηλικίας, που δεν γνωρίζουν να χρησιμοποιούν τον Η/Υ και δεν γνωρίζουν να γράφουν. Έτσι, αρχίζουν με πολύ απλές και μικρές ασκήσεις και κυρίως προφορικά. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω πρόκειται για ένα πολύ εύκολο πρόγραμμα το οποίο θα λάβει χώρα στην αρχή της σχολικής χρονιάς. Με το πέρασ των μαθημάτων η δυσκολία του προγράμματος θα αυξάνεται ανάλογα με το γνωστικό επίπεδο των μαθητών, θα δημιουργούνται μεγαλύτερες ιστορίες και ποιήματα, αλλά έχει γίνει πρόβλεψη και για καινούριους ήρωες, εάν το ζητήσουν τα παιδιά, όπως θα είναι για παράδειγμα Ο ΗΡΩΑΣ ΤΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ ΜΟΥ ή Η ΚΥΡΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ και θα ζητούν πιο περίπλοκες δραστηριότητες από τα παιδιά.

ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Τα αποτελέσματα που επιδιώκεται να επιτευχθούν από την παρούσα εκπαιδευτική πρόταση, αφορούν στις δεξιότητες που θα καλλιεργήσουν τα παιδιά αλλά και στην ψυχική τους ευχαρίστηση. Η ευχαρίστηση των παιδιών είναι κάτι το οποίο τοποθετείται ως βασικός στόχος της πρότασης αυτής και τέθηκε πριν ακόμη από την δημιουργία των ασκήσεων. Επίσης, στόχος είναι να συμμετέχουν όλοι οι μαθητές στο πρόγραμμα και το υλικό που θα χρησιμοποιηθεί να είναι εύκολα διαφοροποιήσιμο για να καταστεί το πρόγραμμα ευέλικτο. Η ενεργοποίηση της φαντασίας των μαθητών δεν παίζει υποδεέστερο ρόλο, καθώς θεωρείται σημαντική για την ομαλή συνέχεια του προγράμματος.

Όσον αφορά στις γνωστικές δεξιότητες των παιδιών, επιδιώκεται η καλλιέργεια κυρίως της ανάγνωσης, αλλά και της γραφής, όταν αυτό θεωρηθεί δυνατό. Επιπλέον, δίνεται έμφαση στην ικανότητα περιγραφής και αφήγησης, η οποία προσδωκάται να αναπτυχθεί με το πέρας των μαθημάτων κατά τη διάρκεια ενός σχολικού έτους. Η εκπαιδευτική πρόταση που παρουσιάστηκε είναι εύχρηστη και κατάλληλη για παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας, με κατανοητό περιεχόμενο και διασκεδαστική μορφή. Αυτό έχει ως στόχο, να προσφέρει στα παιδιά, ό,τι δεν προσέφερε η μέχρι σήμερα παραδοσιακή διδασκαλία, δηλαδή, μάθηση και ταυτόχρονα παιχνίδι και διασκέδαση. Για να λειτουργήσει το παραπάνω πρόγραμμα σωστά, δίνεται μεγάλη σημασία στις ιδέες και στη φαντασία των παιδιών, στοιχεία τα οποία θα εμπλουτίσουν την παραπάνω εκπαιδευτική πρόταση.

Τέλος, προσδωκάται η ελεύθερη και αβίαστη συμμετοχή των παιδιών με παράλληλη στήριξη και βοήθεια από τη νηπιαγωγό αλλά και η ολοκλήρωση του προγράμματος και γιατί όχι και η επανάληψή του, εάν ζητηθεί από τα ίδια τα παιδιά. Άρα στόχος είναι οι μαθητές να ευχαριστηθούν με τις δραστηριότητες και να ζητούν από μόνα τους παρόμοιες δραστηριότητες. Άλλωστε, στο νηπιαγωγείο είναι συχνό το φαινόμενο να επαναλαμβάνονται ασκήσεις και παιχνίδια που αρέσουν στα παιδιά.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εκπαιδευτική πρόταση, παραμένει σε επίπεδο θεωρητικό, παρόλα αυτά έγινε προσπάθεια να πλησιάσει όσο το δυνατό περισσότερο την πρακτική της υλοποίηση. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα το οποίο έχει ως βάση και ως παράδειγμα τη σχολική τάξη, στην οποία πραγματοποιήθηκε πρακτική άσκηση η υποφαινόμενη.

Πιο συγκεκριμένα, αποτελεί ένα συνδυασμό των κλάδων της Λογοτεχνίας, της Δημιουργικής Γραφής και των Σύγχρονων Τεχνολογιών και τοποθετείται στα πλαίσια της Προσχολικής εκπαίδευσης και των πρώτων τάξεων της Δημοτικής εκπαίδευσης. Η εργασία αυτή στοχεύει στο να αναπτυχθούν αξιόλογες δραστηριότητες Δημιουργικής γραφής, οι οποίες θα προσφέρουν διαθεματικότητα στα μαθήματα του νηπιαγωγείου και θα διευκολύνουν τον εκπαιδευτικό στη δράση του.

Παράλληλα, προτείνονται πρωτοποριακές ιδέες που στοχεύουν στην κατάργηση του δασκαλοκεντρικού προτύπου διδασκαλίας και των παραδοσιακών μεθόδων που εξακολουθούν να υπάρχουν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Επιπλέον, πρόκειται για δραστηριότητες που μπορούν να καλύψουν την πληθώρα των μαθητών και έχουν σωστό αποτέλεσμα ανεξαρτήτου ηλικίας και γλωσσικής ικανότητας των παιδιών.

Οι δραστηριότητες που παρουσιάστηκαν, δημιουργήθηκαν με βάση το Αναλυτικό Πρόγραμμα και με στόχους που έθεσε το ΔΕΠΠΣ για την πρώτη σχολική ηλικία. Οι στόχοι αυτοί ήταν, κυρίως, η ενεργοποίηση της φαντασίας και της δημιουργικότητας των παιδιών και εντάσσονται στον τομέα του Αναλυτικού Προγράμματος «Δημιουργία και Έκφραση». Έγινε προσπάθεια, η εκπαιδευτική πρόταση να είναι όσο το δυνατό πιο ευέλικτη και διαφοροποιήσιμη, για να καλύψει όλα τα πιθανά διαφορετικά σχολικά πλαίσια που μπορεί να παρουσιαστούν.

Σημαντικό το γεγονός, ότι οι δραστηριότητες που παρουσιάστηκαν είναι ατομικές αλλά και ομαδικές, έτσι ώστε να αναπτυχθεί η αυτοπεποίθηση ακόμη και των πιο ντροπαλών μαθητών και να ενισχυθούν οι φιλικές ανθρώπινες σχέσεις. Μέσα από το πρόγραμμα στόχος είναι και η ενίσχυση κανόνων δημοκρατίας, όπως είναι ο σεβασμός, η υπομονή και η ελευθερία της άποψης. Πρόκειται για χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός ενήλικα, που δεν αναγνωρίζει κανείς σε μία τάξη νηπιαγωγείου, αλλά είναι εύκολο να αναπτυχθούν μέσα από απλές δραστηριότητες.

Έχοντας ως βάση τις θεωρίες του Piaget (στάδια ανάπτυξης του παιδιού) αλλά και του Vygotsky (ζώνη επικείμενης ανάπτυξης- Ζ.Ε.Α), δημιουργήθηκε μια πρόταση η οποία στηρίζεται αποκλειστικά στις ικανότητες αλλά και δυνατότητες των παιδιών

από 4 έως 7 ετών, χωρίς να ξεφεύγει από τα όρια και να ζητά υπερβολικές γνώσεις από τα παιδιά. Ακριβώς για αυτόν το λόγο, στόχος των δραστηριοτήτων είναι η ενασχόληση και η βοήθεια της νηπιαγωγού, μόνο όταν θεωρηθεί αναγκαίο και μετά από απαίτηση των παιδιών. Έτσι, η δράση των μαθητών προσδωκάται να είναι ελεύθερη ,χωρίς να υπάρχουν υποδείξεις από τον/ την εκπαιδευτικό.

Βέβαια, αυτό που θα ήταν μέσα στα επιτρεπτά όρια, είναι ο όρος της «καθοδηγούμενης εφευρετικότητας». Ο όρος αυτός αναφέρεται σε μία μέθοδο διδασκαλίας, κατά την οποία ο/η εκπαιδευτικός δίνει μία αρχική εντολή ή θέμα και ακολούθως τα παιδιά επιλέγουν από μόνα τους τον τρόπο με τον οποίο θα το πραγματοποιήσουν. Η συγκεκριμένη παιδαγωγική μέθοδος προτείνεται σε τέτοιες ηλικίες και σε δραστηριότητες οι οποίες ζητούν την ενεργοποίηση της δημιουργικότητας των παιδιών (Τσαπακίδου, 1997).

Κλείνοντας την παρούσα εργασία, τονίζεται ότι οι βιβλιογραφικές αναφορές της εργασίας είναι λίγες, αλλά επαρκείς, σε σχέση με το μέγεθός της και σε σχέση με το βιβλιογραφικό υλικό το οποίο ήταν διαθέσιμο. Πρόκειται για τρεις κλάδους οι οποίοι, ειδικά η Δημιουργική Γραφή, περιορίζονται σε λίγες έρευνες και μελέτες, ωστόσο προσφέρεται μία ολοκληρωμένη πρόταση, που στηρίζεται πλήρως στη βιβλιογραφική έρευνα και αποτελείται από θεωρητικό και πρακτικό μέρος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 0-6 Παραμύθια. (n.d.). *Παιδιά και Διαδίκτυο*. Retrieved from Παιδιά και Διαδίκτυο: <http://www.0-6.gr/gr/articles/first-school-age/Baby-hood-age-growth-school-age/kids-internet.html>
- Dominique Secretan, μ. Α. (1983). *Κλασικισμός*. Αθήνα: Εκδόσεις Ερμής.
- Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Εκδόσεις "Οδυσσεάς".
- Αθανασόπουλος, Β. (2007). *Λεξικό της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα. Έργα. Ρεύματα. Όροι*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Βακάλη Π. Άννα, Ζωγράφου - Τσαντάκη Μαρία, Κωτόπουλος Η. Τριαντάφυλλος. (2013). *Η Δημιουργική Γραφή στο Νηπιαγωγείο*. Επίκεντρο.
- Γιάκος, Δ. (1989). *Ιστορία της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας απο το 10^ο αιώνα έως και σήμερα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμας.
- Δελώνης, Α. (1990). *Ελληνική Παιδική Λογοτεχνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Ηράκλειτος.
- Δημαράς, Κ. (2013). *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Γνώση.
- Εμμανουηλίδου, Κ. (2014, Ιούλιος 28). *Πώς να καλλιεργήσουμε τη δημιουργική σκέψη στα παιδιά μας;*. Retrieved from Πυγολαμπίδες στο κλουβί: <http://pigolampides.gr/2014/07/28/kalliergeia-dimiourgikis-skepsis/>
- Ζαγκότας, Β. (2011, Μάρτιος 31). *Η παιδική λογοτεχνία στην Ελλάδα*. Retrieved from Η παιδική λογοτεχνία στην Ελλάδα: http://zagkotas.blogspot.gr/2011/03/blog-post_3568.html
- Ζαρίντας, Α. (2003). Διαστάσεις της νέας τεχνολογίας στην εκπαίδευση. *Πολίτης*.
- Ιωάννης Παρίσης, Ν. Π. (2010). *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*. Αθήνα: Εκδόσεις: Πατάκη.
- Καρακίτσιος, Α. (2013). *Διδασκαλία της Λογοτεχνίας και Δημιουργική Γραφή*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις: Ζυγός.
- Κρασσανάκη, Α. (2005). *Λογοτεχνία και Ρητορική*. Αθήνα.
- Κωτόπουλος, Τ. (2012, Ιούλιος 26). Η "νομιμοποίηση" της Δημιουργικής Γραφής. *Κείμενα*, pp. 1-2.
- Λινός, Π. (1985). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ.
- Μάντης, Κ. (n.d.). *Λογοτεχνικά Ρεύματα*. Retrieved 2016, from Σημειώσεις Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Κωνσταντίνου Μάντη: http://latistor.blogspot.gr/2010/07/blog-post_4948.html
- Μαντής, Κ. (n.d.). *Σημειώσεις Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Κωνσταντίνου Μάντη*. Retrieved 2016, from Παράδοση και μοντερνισμός στη νεοελληνική ποίηση: <http://latistor.blogspot.gr/2013/03/blog-post.html>

- Μαρία Νέζη, Θεοδώρα Τριαντοπούλου. (2013). Δημιουργική γραφή στη σχολική αίθουσα με την αξιοποίηση ψηφιακών περιβαλλόντων. *1ο Διεθνές Συνέδριο Δημιουργικής Γραφής* (pp. 1-2). Αθήνα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2000). Νέες τεχνολογίες και ποιοτική Παιδεία. *ΤΟ ΒΗΜΑ*.
- Μπράτιστας Θαρρενός, Μουταφίδου Άννα. (2013). Ψηφιακή αφήγηση και δημιουργική γραφή: δύο παράλληλοι κόσμοι με κοινό τόπο. *1ο Διεθνές Συνέδριο Δημιουργικής Γραφής* (p. 3). Αθήνα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Ντολιοπούλου, Ε. (2006). *Σύγχρονες Τάσεις της Προσχολικής Αγωγής, (Β' έκδοση)*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Οικονόμου, Β. (2007). *Νέες Τεχνολογίες στην Εκπαίδευση*. Retrieved from ενσωματώνοντας τις ΤΠΕ στη διδασκαλία:
<https://economu.wordpress.com/e%CE%BD%CF%83%CF%89%CE%BC%CE%B1%CF%84%CF%8E%CE%BD%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%B9%CF%82-%CF%84%CF%80%CE%B5-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1/my/>
- Παπαχαρίση, Α. (2016). *Δημιουργική σκέψη: ορισμός*. Retrieved from Δημιουργική σκέψη: ορισμός:
<http://papacharisi.com/%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%83%CE%BA%CE%AD%CF%88%CE%B7/>
- Παραμύθια, 0-6. (n.d.). *Παιδιά και Διαδίκτυο*. Retrieved from 0-6 Παραμύθια:
<http://www.0-6.gr/gr/articles/first-school-age/Baby-hood-age-growth-school-age/kids-internet.html>
- Παυλίδου, Κ. (2013). Εκπαίδευση και Διδακτική της Δημιουργικής Γραφής. *1ο Διεθνές Συνέδριο Δημιουργικής Γραφής* (pp. 1-2). Αθήνα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Πολίτης, Λ. (1985). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ.
- Σεραφείμ Κυριακή, Φεσάκης Γεώργιος. (2010). «Ψηφιακή αφήγηση: Επισκόπηση λογισμικών». *2ο Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο Ημαθίας*, (pp. 1-2). Βέροια.
- Σιδηρόπουλος, Δ. (2013). Δραστηριότητες δημιουργικής γραφής ως εργαλεία ανάπτυξης και αξιολόγησης της κριτικής κοινωνικο-πολιτικής εγγραμματοσύνης των μαθητών: Η περίπτωση του μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής της Ε΄ Τάξης Δημοτικού Σχολείου . *1ο Διεθνές Συνέδριο Δημιουργικής Γραφής* (p. 1). Αθήνα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Σκαρτσής, Σ. (1990). *Εισαγωγή στην παιδική λογοτεχνία*. Πάτρα: Αχαϊκές Εκδόσεις.
- Τσαπακίδου, Α. (1997). *Κινητικές Δεξιότητες: Προγράμματα ανάπτυξης κινητικών δεξιοτήτων σε παιδιά προσχολικής ηλικίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

